

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Т. П. Остапишин

**ОСНОВИ
БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

Курс лекцій

2-ге видання, стереотипне

Київ 2001

ББК 65.262.1я73
О76

Рецензенти: *Т. В. Кривовяз*, канд. екон. наук, доц.
Ю. О. Тараненко, канд. екон. наук, доц.

Відповідальний редактор *І. В. Хронюк*

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № від)*

Остапишин Т. П.

076 Основи банківської справи: Курс лекцій. — 2-ге вид., стереотип. — К.: МАУП, 2001. — 112 с.: іл. — Бібліогр.: с. 103–105.

ISBN 966-608-111-3

У курсі лекцій розглянуто принципи побудови та сучасну структуру банківської системи України, порядок створення й організацію діяльності комерційних банків.

Значну увагу приділено характеристиці організації вітчизняними банками готівкових і безготівкових розрахунків у народному господарстві, механізму банківського кредитування суб'єктів господарювання, а також основам інвестиційної діяльності банків. Розглянуто основні послуги, що їх банки надають своїм клієнтам.

Визначено місце й роль Національного банку України в сучасній банківській системі, а також розглянуто базові операції НБУ, що впливають із його функцій як центрального банку.

Розрахований на студентів вищих навчальних закладів.

ББК 65.262.1я73

- © Т. П. Остапишин, 1999
- © Т. П. Остапишин, 2001, стереотип.
- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2001

ISBN 966-608-111-3

ВСТУП

Банки — це один із найважливіших інститутів ринкової економіки. Вони являють собою центри організації міжгосподарських розрахунків у грошовій формі, центри зберігання тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб та центри кредитування їх у разі виникнення у них тимчасової потреби в додаткових ресурсах. Банківська діяльність покликана значно підвищувати ефективність суспільного виробництва. Саме тому процес економічних перетворень в Україні розпочався з реформування банківської системи, яка динамічно розвивається й нині. У сучасних умовах значно зросла самостійність банків, розширився спектр їхніх операцій та послуг, підвищилася їхня роль у розвитку економіки.

Водночас кризові явища в національній економіці призводять до частих змін у законодавчій та нормативній базі, яка регулює банківську діяльність. Усе це спонукає банки шукати нові шляхи підвищення ефективності банківського обслуговування.

Однак розробка нової стратегії й тактики управління банківськими операціями, модифікація взаємин банку з клієнтами вимагають передусім високого рівня кваліфікації банківського персоналу, що неможливо без ґрунтовних знань теорії та практики банківської справи.

Конспект лекцій “Основи банківської справи” дає змогу ознайомитися з базовими операціями сучасного вітчизняного комерційного банку та функціями й операціями Національного банку України. Порядок організації та формування ресурсної бази, розрахунково-касового обслуговування й кредитування клієнтів, здійснення інвестиційної діяльності, надання комерційними банками послуг клієнтам, а також місце й роль НБУ в банківській системі України викладено з урахуванням змін у чинному законодавстві та нормативній базі станом на кінець 1998 року.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Сукупність кредитних відносин та інститутів, що організують ці відносини, являє собою кредитну систему. Основним провідником кредитних відносин є банківська система, тобто сукупність банків і банківських установ усіх видів у країні.

Банки — це установи, що акумулюють грошові кошти й нагромадження, використовують їх як ресурси для надання кредитів, здійснюють грошові розрахунки, емісію грошей та цінних паперів, облік векселів, операції із золотом, іноземною валютою тощо і надають послуги.

Залежно від виконуваних функцій розрізняють банки *емісійні* та *неемісійні*. Емісійними, як правило, є центральні банки, яким надається право випускати в обіг грошові знаки.

Банки, що виконують функції центральних, *торгують грошовим товаром тільки з банками і не вступають у безпосередні кредитні відносини із суб'єктами господарювання.*

Головне завдання емісійних банків полягає в управлінні емісійною, кредитною та розрахунковою діяльністю банківської системи.

Крім банків, у кредитній системі функціонують різні кредитно-фінансові інститути, що виконують окремі банківські функції, проте не є власне банками і не входять до банківської системи.

Існують чотири основні принципи поділу кредитних установ на банки й небанківські кредитно-фінансові інститути:

- обов'язковість для всіх банківських установ збереження резервів у центральному банку;
- залучення тимчасово вільних коштів до вкладів і депозитів;
- кредитне обслуговування клієнтів;
- ведення рахунків і розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Залежно від підпорядкованості кредитних інститутів згідно з чинним законодавством і від ієрархічної структури кре-

дитної системи розрізняють два основних принципи побудови банківської системи: *однорівневий* і *дворівневий*.

Однорівневий принцип побудови банківської системи передбачає перевагу горизонтальних зв'язків між банками, універсалізацію їхніх функцій та операцій.

Дворівневий принцип побудови банківської системи ґрунтується на організації відносин між банківськими установами як по горизонталі, так і по вертикалі. Відносини *по горизонталі* — це відносини рівноправного партнерства між низовими ланками (комерційними банками різних типів і видів незалежно від форми власності); відносини *по вертикалі* — це відносини між центральним банком як керівним і управлінським центром і низовими ланками (комерційними банками). У цьому випадку відбувається розмежування адміністративних та оперативних функцій, пов'язаних із безпосереднім обслуговуванням суб'єктів господарювання. Центральний банк залишається банком у повному розумінні цього слова тільки для двох категорій клієнтів: комерційних банків і урядових структур. При цьому переважають функції “банку банків” та управління діяльністю банківських установ з метою регулювання й контролю за функціонуванням ринку кредитно-фінансових послуг.

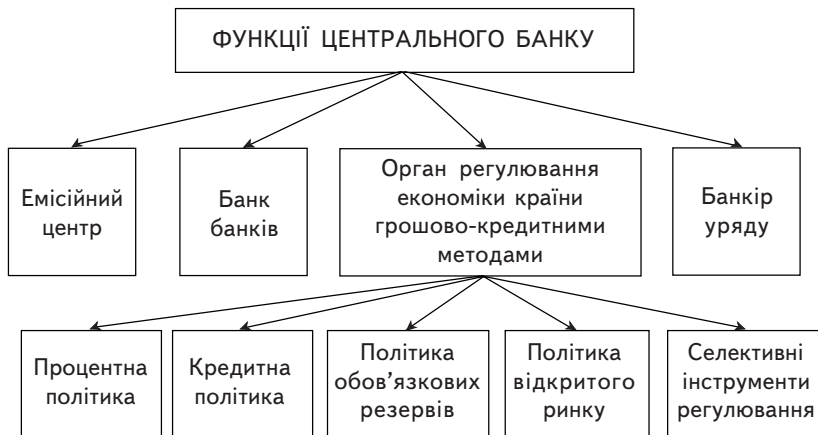
Сучасна банківська система України побудована за дворівневим принципом: *на першому рівні* — центральний банк (Національний банк України — НБУ), *на другому* — комерційні банки різних форм власності, спеціалізації та сфери діяльності.

Кінцева мета центрального банку як органу координування й регулювання така:

- забезпечення товарно-грошової збалансованості в економіці країни;
- стимулювання економічного зростання;
- досягнення стабільності національної валюти;
- урегулювання державного боргу.

Центральний банк має також тактичні й оперативні завдання, вони не такі місткі (вужчі) і відповідають грошово-кредитній політиці банку на певному етапі розвитку державної економіки. На сучасному етапі розвитку України головні завдання НБУ такі:

- організація процесів управління операціями банків на макрорівні;
- координація діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ у масштабах усього народного господарства;
- забезпечення стабільного функціонування банківської та грошової системи держави.

Крім перелічених чотирьох основних функцій, центральний банк виконує й такі:

- зберігає офіційні золотовалютні резерви країни, управляє ними і проводить офіційну валютну політику держави;
- представляє інтереси держави у відносинах із центральними банками інших держав у міжнародних фінансово-кредитних організаціях;
- здійснює нагляд за діяльністю кредитних установ і за станом усього фінансового ринку.

ФУНКЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Національний банк України — це:

- **центральний банк**, який проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредиту та забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- **емісійний центр** країни, що має монопольне право на випуск банкнот в обіг, визначає вид грошової одиниці, її номінал, основні ознаки та систему захисту;
- **валютний орган** — головний орган, що визначає валютну політику держави;
- **орган банківського нагляду**, на який покладено контроль за виконанням комерційними банками законодавства з банківської

справи, дотриманням економічних нормативів, установлених НБУ, та власних нормативних актів;

- **банк банків**, який з метою забезпечення стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей надає комерційним банкам кредити (а з іншого боку, зосереджує в себе обов'язкові резерви комерційних банків);
- **державний банк**, що організовує та здійснює через банківську систему касове обслуговування державного бюджету, проводить операції з державними цінними паперами, надає кредити уряду (за рішенням Верховної Ради України);
- **організатор міжбанківських розрахунків**, які здійснюються через запроваджену в січні 1994 р. автоматизовану систему міжбанківських розрахунків (СЕП).

Основні джерела ресурсів НБУ:

- статутний фонд та інші фонди банку;
- залишки коштів на рахунках державної скарбниці та інших урядових структур;
- залишки коштів на рахунках банків;
- кошти в обігу та в міжбанківських розрахунках;
- інші пасиви.

Основні напрями розміщення ресурсів:

- золотовалютний запас;
- цінні папери;
- кредити видані;
- кошти на рахунках в інших банках;
- касова готівка;
- інші активи.

Унаслідок своєї діяльності НБУ (як і будь-яке державне підприємство) одержує *прибуток*, який *розподіляється* так:

- частина на власні потреби;
- частина на формування золотовалютного запасу;
- частина (основна) перераховується до бюджету.

До **функціональної** структури НБУ входять:

- головні органи управління (центральный апарат, тобто апарат Правління НБУ);
- служби й підрозділи, які виконують відповідні функції і наділені відповідними повноваженнями.

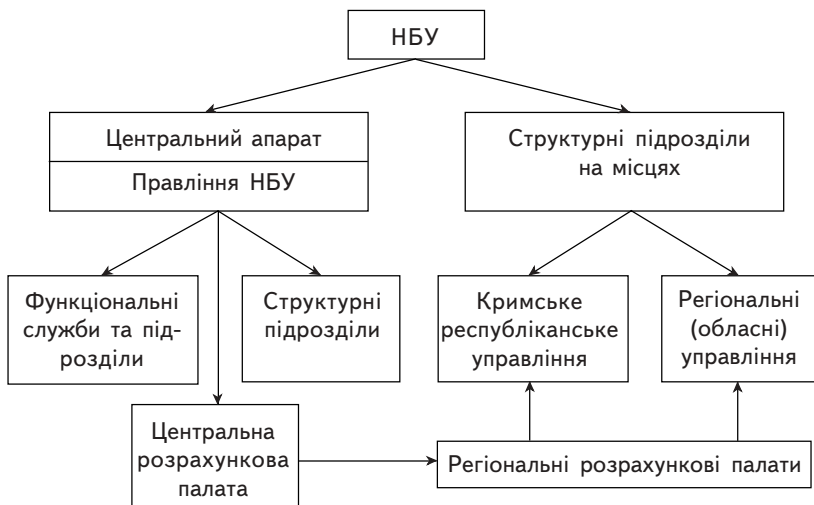
У нинішній структурі НБУ найбільша ланка — *департамент*:

- економічний;
- емісійно-кредитний;
- фінансовий;
- готівкового грошового обігу;
- бухгалтерського обліку;
- валютного регулювання;
- банківського нагляду;
- інформатизації;
- юридичний.

Кожен департамент складається з окремих *управлінь*, до структури яких входять *відділи*. Відділи складаються із *секторів*.

У структурі НБУ є самостійні управління, що не входять до складу жодного з департаментів, а також структурні підрозділи, які не виконують суто банківських функцій.

РЕГІОНАЛЬНА БУДОВА НБУ

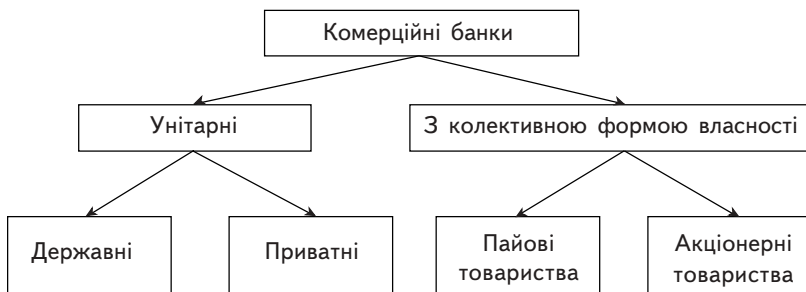

У банківській системі України функціонують комерційні банки, різні за формою власності, організаційною формою діяльності, величиною капіталу, спеціалізацією:

1. Залежно від форм власності комерційні банки бувають:

- унітарні, тобто засновані на єдиновладді;
- з колективною формою власності.

2. Залежно від організаційних форм діяльності комерційні банки поділяються так:

Унітарні банки засновані на принципах єдиновладдя й мають єдиного власника в особі держави чи приватної особи. В Україні працюють два унітарні комерційні банки, обидва вони *державні*: Укросчадбанк і Укрексімбанк (експортно-імпортний банк).

Акціонерні банки формують свій капітал об'єднанням індивідуальних капіталів засновників через випуск і реалізацію акцій. Власником капіталу банку є саме акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків, що підвищує його стійкість і надійність.

Пайові комерційні банки не володіють своїм капіталом, оскільки кожен з учасників зберігає право власності на свою частку капіталу, а не передає його банку.

Акціонерні банки в Україні утворюються як товариства відкритого й закритого типу. Пайові комерційні банки організуються на засадах товариств з обмеженою відповідальністю, тобто товариств, де відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску до загального капіталу банку.

3. Залежно від величини статутного фонду, а також величини власного капіталу й активів комерційні банки поділяються на дрібні, середні та великі.

Більшість діючих в Україні банків слід віднести до дрібних і середніх.

До найбільших банків в Україні належать: Промінвестбанк, АКБ “Україна”, Укрсоцбанк, Укрексімбанк, Приватбанк, “Аваль”, Перший український міжнародний банк, Укрощадбанк.

4. Залежно від наявності філій комерційні банки є:

- безфілійні;
- малофілійні;
- багатofilійні.

Переважає більшість новостворених банків безфілійні або малофілійні.

5. Залежно від території діяльності комерційні банки є:

- міжнародні, що створюються за участю іноземного капіталу й можуть мати свої філії за кордоном;
- республіканські, до яких належать багатofilійні банки, що мають розгалужену мережу своїх відділень на всій території країни;
- регіональні, що обслуговують, як правило, клієнтів одного регіону, міста, району, області.

Більшість вітчизняних комерційних банків є регіональними.

6. Залежно від діапазону виконуваних операцій комерційні банки поділяються на такі:

- універсальні, що виконують широкий спектр операцій і надають різноманітні послуги клієнтам;
- спеціалізовані, що обслуговують певну категорію клієнтів (*клієнтська спеціалізація*);
- спеціалізовані, що обслуговують юридичних і фізичних осіб переважно однієї певної галузі (*галузева спеціалізація*);
- спеціалізовані, що надають більшості своїх клієнтів обмежену кількість послуг (*функціональна спеціалізація*).

Організаційну структуру комерційного банку визначають дві головні риси:

- структура управління банку;
- структура його функціональних підрозділів і служб.

Найвищим органом управління банку є збори його акціонерів (учасників), які скликаються щороку (не пізніше ніж через місяць після складання балансу за звітний рік) і вирішують стратегічні завдання діяльності банку:

- ухвалюють рішення про заснування, реорганізацію чи припинення діяльності банку;
- затверджують акти й документи ділової політики банку;
- затверджують статут банку;

- розглядають і затверджують звіт про роботу банку;
- розглядають і затверджують результати діяльності банку й ухвалюють рішення щодо використання прибутку чи покриття збитків;
- ухвалюють рішення щодо формування фондів банку;
- обирають членів виконавчих і контрольних органів, а також голову правління (директора) банку.

Найвищий орган банку реалізує свої завдання й функції безпосередньо через виконавчі та контрольні органи, які повністю йому підзвітні. Для загального керівництва роботою банку, а також для здійснення нагляду й контролю за роботою правління та ревізійного комітету банку збори акціонерів обирають *спостережну раду банку* (звичайно терміном на п'ять років). Члени ради не можуть бути одночасно членами правління чи ревізійного комітету банку. Рада вирішує стратегічні завдання, пов'язані з управлінням і розвитком банку, керуючись чинним законодавством та нормативними актами. Засідання ради скликаються не рідше одного разу на рік. Рада банку затверджує *склад правління банку*, до якого входять голова правління та його заступники. Кількість заступників залежить від обсягу операцій, що їх виконує банк.

Голова правління банку керує поточною діяльністю банку відповідно до статуту й на практиці реалізує рішення ради банку.

При раді банку звичайно створюються два комітети: *кредитний* і *ревізійний*.

Кредитний комітет формує кредитну політику банку, розробляє структуру залучених коштів та їх розміщення, готує рішення щодо надання “великих” кредитів і рівня відсоткової ставки на окремі кредити.

Ревізійний комітет (комісію) обирають збори акціонерів (учасників), і до його складу не можуть входити члени ради (правління) банку, а також інші особи, що обіймають будь-які штатні посади в банку. Головне завдання комітету — здійснювати контроль за дотриманням банком законодавчих і нормативних актів, які регулюють його діяльність.

Функціональну структуру комерційного банку утворюють підрозділи та служби, які виконують певні операції і мають свої права й обов'язки. Основним критерієм функціональної будови комерційного банку є економічний зміст та обсяг операцій, що їх виконує цей банк. Управління (відділи) банку формуються відповідно до

класифікації банківських операцій за їхнім функціональним призначенням.

Загалом організаційну структуру сучасного комерційного банку можна подати в такому вигляді:

ОСНОВНИМИ ФУНКЦІЯМИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ традиційно вважають:

- акумулювання тимчасово вільних коштів, грошових заощаджень і нагромаджень юридичних і фізичних осіб (управління депозитних операцій);
- забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення розрахунків у народному господарстві, організація платіжного обороту (управління розрахунково-касового обслуговування);

- кредитування юридичних і фізичних осіб (кредитне управління);
- облік векселів та операції з ними (управління розрахунково-касового обслуговування);
- зберігання фінансових і матеріальних цінностей;
- довірче управління майном клієнтів.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Засновниками комерційного банку можуть бути вітчизняні та іноземні юридичні й фізичні особи за винятком:

- рад народних депутатів усіх рівнів та їхніх виконавчих органів;
- політичних організацій;
- профспілкових організацій;
- спілок і партій;
- громадських фондів.

Засновників комерційного банку має бути щонайменше три, оскільки частка кожного з учасників не повинна перевищувати 35% статутного фонду.

Акціонери (учасники) роблять внесок до статутного фонду *тільки у вигляді грошових коштів* у національній валюті.

Статутний капітал формується *тільки за рахунок власних коштів* акціонерів (учасників). Забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, одержані в кредит і під заставу.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” мінімальний розмір статутного фонду комерційного банку встановлено на рівні, еквівалентному 1 млн. ЕКЮ на день підписання установчого договору про створення банку.

Комерційні банки, незалежно від форм власності, створюються з дозволу Національного банку України шляхом внесення їх до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

Щоб зареєструвати комерційний банк, орган його управління *у двотижневий термін після аудиторської перевірки* фінансового стану засновників подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку пакет документів, у тому числі:

- заяву про реєстрацію банку;

- установчі документи;
- економічне обґрунтування й мету створення банку;
- висновок аудиторської організації про фінансовий стан і платоспроможність засновників;
- бухгалтерську та фінансову звітність учасників (акціонерів) банку на перше число місяця, в якому вони роблять внесок до статутного фонду;
- дані про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління, головного бухгалтера);
- угоду про надання приміщення для банку;
- інше.

Перед тим як подавати до НБУ пакет документів, необхідних для реєстрації, потрібно зібрати всю суму коштів, що відповідає установчому договору, але не меншу від встановленого законодавчо мінімального розміру заявленого і фактично сплаченого статутного фонду.

Для формування статутного капіталу в установі НБУ за місцем створення комерційного банку відкривають *тимчасовий рахунок*, на який кожен засновник (учасник) вносить визначену установчими документами частку статутного фонду.

До моменту реєстрації банку на тимчасовому рахунку має бути сума, не менша від:

- еквівалента 1 млн ЕКЮ, якщо банк створюється за участю національного капіталу;
- еквівалента 5 млн ЕКЮ, якщо банк створюється за участю іноземного капіталу, частка якого менша від 50%;
- еквівалента 10 млн ЕКЮ, якщо частка іноземного капіталу становить 50% і більше.

Після того як необхідну суму для формування статутного капіталу зібрано, до регіонального управління НБУ подають пакет документів, потрібних для реєстрації.

Регіональне управління у двотижневий термін після одержання повного пакету документів готує *висновок* про:

- фінансовий стан, платоспроможність і репутацію акціонерів (учасників) банку;
- наявність приміщення, придатного для розміщення банку;
- професійну придатність і репутацію головних посадових осіб.

Висновок разом із пакетом документів подається до НБУ.

Рішення про створення комерційного банку за участю національного капіталу приймає *комісія НБУ з питань нагляду і регулювання діяльності банків*, а про створення банку за участю іноземного капіталу — *Правління НБУ*.

Реєстрація банку здійснюється у місячний термін після одержання всіх документів. Після реєстрації кошти з тимчасового рахунку перераховуються до статутного фонду на кореспондентський рахунок у НБУ.

Комерційні банки можуть створювати свої філії та представництва як на території України, так і за її межами за погодженням із регіональним управлінням (РУ) НБУ за місцем їх знаходження на підставі пакету документів, необхідних для реєстрації.

Філію можна відкрити за таких умов:

- наявність придатного приміщення;
- професійна придатність і відповідна репутація керуючого та головного бухгалтера філії;
- забезпечення філії кваліфікованими кадрами.

Регіональне управління НБУ *в тижневий термін* після погодження питання щодо відкриття філії надсилає до НБУ положення про філію, повідомляє її повну й скорочену назву, дані про субкореспондентський рахунок, поштову адресу, прізвища керівних осіб, телефони.

Для представництва відкривають поточний рахунок у РУ НБУ, яке здійснює нагляд за його діяльністю і *в тижневий термін* після погодження питання щодо відкриття представництва надсилає до НБУ положення про представництво, повідомляє назву, відомості про поточний рахунок, адресу, телефони та прізвища представників.

Сучасний комерційний банк — це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство. Основні принципи його діяльності такі:

- діяльність у межах реально наявних ресурсів;
- повна економічна самостійність;
- побудова стосунків із клієнтами на партнерських засадах і договірних умовах;
- добір висококваліфікованих кадрів;
- діяльність у межах державного контролю з боку центрального банку.

Особливе значення для стабільної роботи банку має формування його пасивів, тобто джерел вкладення коштів, до яких належать власні, залучені та позичені кошти, що в сукупності складають банківські ресурси.

Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій, називаються **пасивними операціями**.

Активні операції — це фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою одержання прибутку. До активних операцій відносять такі:

- кредитні (пов'язані з наданням кредитів);
- інвестиційні (придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти);
- розрахунково-касові (у тому числі операції з вексями);
- валютні, а також операції для обслуговування зовнішньоекономічної діяльності;
- банківські послуги, серед яких важливе місце належить лізинговим і факторинговим операціям.

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” і Положення НБУ “Про порядок ліцензування банків в Україні” комерційні банки мають право на здійснення банківських операцій тільки після одержання відповідної ліцензії НБУ. Ліцензія містить перелік операцій, які може виконувати певний банк. Щоб одержати ліцензію, банк має подати до РУ НБУ відповідний пакет документів.

Одна з головних цілей комерційного банку — це одержання прибутку, що є джерелом створення банківських фондів, виплати дивідендів, базою для піднесення добробуту працівників банку та розширення його діяльності.

Балансовий прибуток банку виводять як різницю між валовим доходом і витратами за звітний період. *Валовий дохід* формується за рахунок надходжень від клієнтів у вигляді оплати проведених банком операцій та наданих послуг.

До *банківських витрат* відносять відрахування, пов'язані із залученням коштів клієнтів, оплатою послуг, утриманням управлінського апарату банку, амортизаційні відрахування тощо.

Відповідно до чинної методики комерційні банки визначають прибуток чи збитки від своєї діяльності щоквартально в останній операційний день. Протягом кварталу доходи й витрати обліковують наростаючим підсумком.

Розподіл чистого прибутку (після оподаткування) проводять відповідно до рішення вищої управлінської ланки комерційного банку.

Діяльність комерційних банків підлягає контролю з боку держави. В Україні провідником державного контролю є НБУ, який регулює діяльність вітчизняних банків з метою захисту інтересів вкладників шляхом встановлення **обов'язкових економічних нормативів**:

- достатності капіталу;
- ліквідності;
- максимально допустимого кредитного ризику;
- валютного ризику.

Достатність капіталу характеризує спроможність комерційного банку захистити інтереси кредиторів і вкладників від непередбачених збитків, яких може зазнати банк у своїй діяльності залежно від величини різноманітних ризиків. У вітчизняній практиці достатність капіталу певного банку оцінюють за допомогою таких нормативів:

- мінімальний розмір банківського капіталу;
- мінімальний розмір статутного капіталу;
- платоспроможність (співвідношення між капіталом банку і активами, зваженими на ступінь ризику);
- достатність капіталу (співвідношення між банківським капіталом і загальною сумою активів);
- категорія капіталу (узагальнюючий показник, значення якого залежить від ступеня дотримання інших нормативів достатності капіталу).

Ліквідність — це спроможність банку перетворити свої активи в наявні кошти з метою задоволення вимог вкладників і кредиторів банку. Ліквідність оцінюють за допомогою таких нормативів:

- миттєва ліквідність (співвідношення між грошовими коштами банку й коштами вкладників до запитання);
- загальна ліквідність (співвідношення між загальною сумою активів банку й усіма його зобов'язаннями);
- співвідношення високоліквідних активів і робочих активів банку.

НБУ спонукає комерційні банки до мінімізації **кредитного ризику** в процесі здійснення активних кредитних операцій, встановлюючи граничні (максимально допустимі) співвідношення між такими показниками:

- сукупною заборгованістю з усіх виданих кредитів, урахованих векселів і 100% позабалансових зобов'язань щодо одного позичальника та банківським капіталом (норматив максимального розміру ризику на одного позичальника);
- сукупним розміром великих кредитів, виданих банком (з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку), і банківським капіталом (норматив великих кредитних ризиків);
- сукупним розміром виданих банком кредитів, поручительств, урахованих векселів, 100% позабалансових вимог щодо інсайдера і банківським капіталом (норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, виданих одному інсайдерові);

- сукупним розміром наданих банком позик, поручительств, урахуваних векселів, 100% позабалансових вимог щодо всіх інсайдерів і банківським капіталом (норматив максимального сукупного розміру всіх кредитів, виданих інсайдерам);
- загальною сумою наданих банком міжбанківських кредитів і банківським капіталом (норматив максимального розміру наданих банком міжбанківських кредитів);
- коштами, інвестованими на придбання часток акціонерних товариств, недержавних боргових зобов'язань, і банківським капіталом з урахуванням вкладень у цінні папери й асоційовані компанії (норматив інвестування).

Кредитний ризик з пасивних кредитних операцій мінімізується граничним максимально допустимим співвідношенням між загальною сумою одержаних банком позик і залучених централізованих коштів і банківським капіталом (норматив рефінансування).

Для комерційних банків, що виконують валютні операції, встановлено обов'язкові нормативи, які мінімізують властиві цим операціям **валютні ризики**:

- нормативи відкритої валютної позиції (загальної, довгої/короткої щодо окремих валют і банківських металів);
- нормативи зваженої валютної позиції (загальної, довгої/короткої у вільноконвертованій і неконвертованій валютах).

Банківські ресурси — це сукупність коштів засновників, вкладників, кредиторів та інвесторів, а також коштів внутрішньобанківського походження, якими банк розпоряджається на певних умовах і користується для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Залежно від джерел та умов мобілізації коштів банківські ресурси поділяють на власні, залучені та позичені.

Власні ресурси — це сукупність коштів, мобілізованих від засновників банку (в процесі формування й поповнення статутного фонду), та коштів внутрішньобанківського походження (по суті, сформовані за рахунок прибутку фонди, поточний прибуток, нерозподілений прибуток минулих періодів).

До власних ресурсів банку відносять:

- кошти статутного, резервного, страхового та інших фондів;
- доходи, що формуються внаслідок здійснення банківських операцій, за відрахуванням поточних витрат банку;
- нерозподілений прибуток банку;
- інші кошти внутрішньобанківського походження.

Частина власних ресурсів у вигляді коштів, мобілізованих від засновників, прибутку та сформованих за рахунок прибутку фондів, являє собою *власний капітал*, який має невелику питому вагу в загальному обсязі сукупного капіталу (що зумовлено специфікою діяльності банку), однак виконує важливі функції:

- *захисну*, оскільки його створюють для захисту інтересів вкладників;
- *оперативну*, оскільки за його рахунок фінансується придбання для банку приміщень (їхнє будівництво чи оренда, обладнання меблями, організаційною та обчислювальною технікою, а також забезпечення іншими матеріальними цінностями, впровадження систем захисту, зв'язку тощо);
- *регулюючу*, оскільки з огляду на його розмір регулюючі органи впливають на діяльність комерційного банку загалом.

Чільне місце у власному капіталі посідає статутний капітал, позаяк саме через нього власники реалізують свої права на дохід і управління банком.

Статутний капітал — це капітал, мобілізований до статутного фонду банку шляхом:

- випуску та розміщення акцій банку (якщо банк сформовано як акціонерне товариство);
- внесення паїв учасниками (якщо банк сформовано як пайове товариство);
- фінансування з бюджету (тільки для діючих державних комерційних банків).

Створення статутного фонду, подальше його збільшення чи зменшення здійснюють лише після внесення відповідних змін до установчих документів і реєструють у НБУ.

Джерелами збільшення статутного фонду можуть бути:

- кошти нових акціонерів (учасників), залучені додатковою емісією акцій або внесенням паїв;
- кошти, одержані реінвестуванням дивідендів через придбання нових паїв або акцій засновниками;
- кошти, одержані внаслідок обміну облігацій банку на акції;
- кошти, одержані внаслідок індексації акцій.

Забороняється збільшувати статутний фонд комерційного банку за рахунок нерозподіленого прибутку та коштів інших фондів банку. Також не можна збільшувати статутний фонд для покриття збитків.

Резервний фонд призначено для покриття збитків і виплати дивідендів у разі недостатності прибутку. Резервний фонд формують у порядку, передбаченому зборами акціонерів (учасників) на рівні певного відсотку (але не вище 50%) від статутного фонду комерційного банку. *Джерело формування резервного фонду* — *прибуток*. Розмір відрахувань від прибутку визначають збори акціонерів, але він має становити щонайменше 5% чистого прибутку.

Комерційні банки формують також (за рішенням своїх правлінь та уряду) страхові та інші *фонди спеціального призначення*.

Страхові фонди призначені для покриття певних ризиків у банківській діяльності.

Кількість, назву, розмір відрахувань до решти фондів спеціального призначення комерційний банк визначає самостійно. Якщо відрахування у фонд здійснюють за рахунок чистого чи нерозподіленого прибутку, то кошти таких фондів включають до банківських ресурсів.

Нерозподілений прибуток — це джерело власного капіталу банку внутрішнього походження, що його визначає сума прибутку, який залишається в розпорядженні банку після його розподілу (обов'язкових відрахувань, відрахувань до фондів і виплати дивідендів). Оскільки розміри всіх відрахувань від прибутку (крім дивідендів) відомі заздалегідь, то й залишок нерозподіленого прибутку за минулий період залежить переважно від розміру дивідендів, встановленого загальними зборами акціонерів. Цю частину прибутку спрямовують на розширення банківської діяльності.

Залучені ресурси — це тимчасово вільні кошти вкладників, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання. Залежно від категорії вкладника це можуть бути кошти:

- юридичних осіб;
- фізичних осіб;
- банків і фінансово-кредитних установ;
- бюджету.

Операції банків, спрямовані на залучення тимчасово вільних коштів, звичайно називають *пасивними депозитними операціями*.

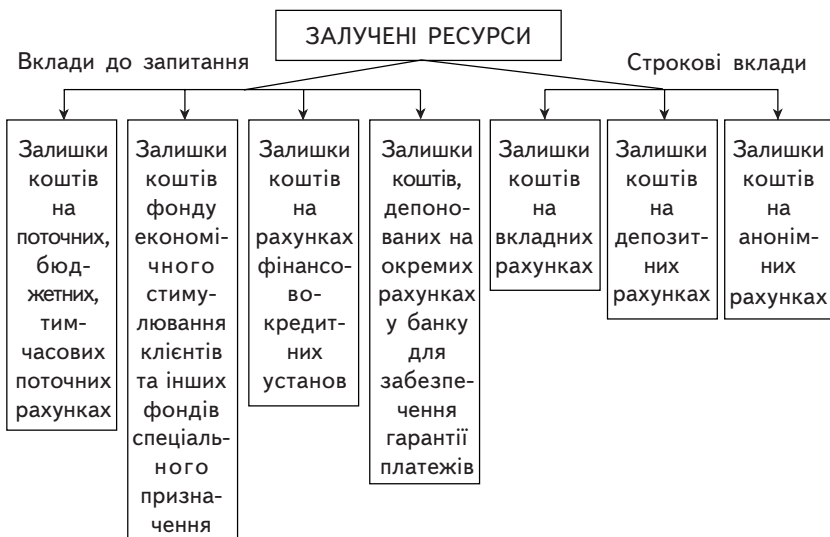
Усі кошти вкладників банки акумулюють на різних рахунках:

- на поточних, бюджетних, депозитних рахунках підприємств, установ та організацій;
- на поточних, вкладних рахунках фізичних осіб;
- на спеціальних рахунках клієнтів, призначених для зберігання різних за своїм цільовим призначенням коштів і фондів;
- на кореспондентських і депозитних рахунках інших банків у цьому банку;
- на тимчасових поточних рахунках юридичних осіб.

Структура залучених банківських ресурсів залежить від терміну й порядку вилучення вкладниками коштів (див. далі на схемі).

Вклади до запитання — це кошти на рахунках, відкритих у банку з метою здійснення поточних операцій у національній та іноземній валюті.

Коли кошти на перелічених рахунках регулярно використовуються для здійснення поточних операцій, на більшості з них все одно залишається на певний час якась невикористана сума. Банки, обслуговуючи клієнтів, яким відкрито такі рахунки, а також банки-кореспонденти використовують кредитові залишки на цих рахунках для проведення активних операцій з метою одержання прибутку.

Строкові вклади — це кошти на вкладних депозитних рахунках у банку, відкритих з метою зберігання коштів вкладників протягом обумовленого договором періоду.

Забороняється проводити розрахункові операції та видавати готівку з депозитного рахунку. Кошти на депозитний рахунок перераховують з поточного рахунку клієнта і після закінчення терміну депозиту повертають на той самий поточний рахунок.

Фізичні особи можуть внести й вилучити депозит готівкою. Депозитні рахунки призначені для зберігання довіреної банку суми на певний термін.

Вкладний рахунок банк відкриває фізичній особі з метою збереження й нагромадження коштів. Тому за таким рахунком допускаються додаткові внески протягом терміну зберігання.

Кошти на вкладний рахунок фізичної особи можна:

- вносити готівкою;
- перераховувати з власного вкладного рахунку в іншому банку;
- перераховувати з поточного рахунку.

При цьому вкладникові неодмінно видають вкладний документ (ощадну книжку, сертифікат).

Залишки коштів на вкладних і депозитних рахунках вносять на триваліший період порівняно з коштами до запитання, тому в цьому разі

вкладники одержують вищі депозитні відсотки. Банк також зацікавлений залучати термінові депозити (незважаючи на вищу плату за них), позаяк дістає змогу користуватися коштами клієнта довший час. Вкладаючи кошти в активні операції, що приносять відсотки, вищі за депозитні, банк має змогу одержувати більші доходи.

Залучені ресурси — це основне джерело банківських ресурсів з огляду на специфіку діяльності банків. Проте вони мають і низку недоліків:

- об'єктивна обмеженість їхнього обсягу в межах сфери діяльності банку;
- значні маркетингові витрати;
- необхідність обов'язкового резервування на кореспондентському рахунку в НБУ частини залучених ресурсів у встановленому відсотку від їхнього загального обсягу.

Саме тому комерційні банки, щоб оперативніше залучити додаткові кошти, використовують можливості міжбанківського ресурсного ринку, де продаються кошти, мобілізовані іншими кредитними установами.

Міжбанківський кредит посідає особливе місце в структурі ресурсів комерційного банку. За способом одержання коштів — це оперативне джерело, що має переважно короткотерміновий характер, проте найдорожче порівняно з іншими джерелами банківських ресурсів.

Розмір кредитів, терміни та плату за користування кредитами банки визначають самостійно.

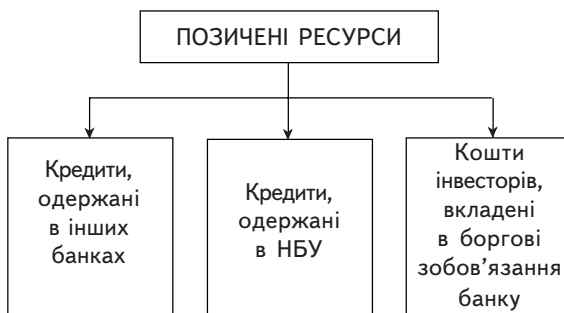
Додаткові ресурси комерційні банки можуть залучити і від НБУ через кредитні аукціони, шляхом одержання централізованих ресурсів з НБУ, а також через ломбардне кредитування під заставу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Розмір, термін і плату за користування такими кредитами встановлює НБУ.

Загальний обсяг одержаних міжбанківських кредитів і централізованих ресурсів у нашій країні обмежується трикратним розміром власного капіталу банку-позичальника.

Можливість надавати кошти одним комерційним банком іншому залежить від наявності в першого у певний період *надлишкових ресурсів*, однак вона обмежена двократним розміром його власного капіталу.

Ще одним джерелом банківських ресурсів є кошти інвесторів, укладені в довготермінові незабезпечені боргові зобов'язання банку (облігації, сертифікати). Згідно з чинним законодавством, банки можуть емітувати облігації тільки після повної сплати заявленого статутного фонду і в обсязі, що не перевищує 25% його розміру.

Отже, **позичені ресурси** — це грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках.

Залучені кошти, одержані кредити і реалізовані боргові зобов'язання сукупно визначають розмір **балансових зобов'язань** банку перед вкладниками, кредиторами й інвесторами.

А загалом наявні в банку ресурси визначають його потенціал для проведення активних операцій. Щоб визначити ресурсну позицію банку, потрібно порівняти мобілізовані ресурси з розміром реалізованих вкладень в активи:

$$РП = Р_{\text{моб.}} - \text{Рез. лікв.} - \text{Вкл. в акт.},$$

- де РП — ресурсна позиція, тобто надлишок чи нестача ресурсів для проведення активних операцій;
- $Р_{\text{моб.}}$ — мобілізовані (у вигляді власних, залучених, позичених) ресурси;
- Рез. лікв. — резерв ліквідності, тобто частина залучених ресурсів, що має зберігатися в НБУ як обов'язковий резерв;
- Вкл. в акт. — фактичні вкладення в активні операції.

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ РОЗРАХУНКІВ У НАРОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У сучасних умовах гроші є неодмінним атрибутом господарської діяльності. Усі операції, пов'язані з поставками товарно-матеріальних цінностей, виконанням робіт чи наданням послуг, завершуються грошовими розрахунками. *Залежно від форми коштів, у якій їх використовують, розрахунки поділяються на дві сфери:*

- *готівкові розрахунки*, які обслуговуються законними грошовими знаками держави;
- *безготівкові розрахунки*, які обслуговуються платіжними засобами в депозитній формі та у формі комерційних боргових зобов'язань (векселі, чеки, банківські сертифікати тощо).

Безготівковий обіг грошей має певні переваги порівняно з готівковим. Тому в країнах з розвинутою ринковою економікою скорочується сфера готівкових розрахунків, що значною мірою пов'язано з широким розвитком електронної системи розрахунків.

Організаційно безготівкові розрахунки поділяються на *міжбанківські*, що обслуговують відносини між банками, та *міжгосподарські*, що обслуговують відносини між банківськими клієнтами.

Міжгосподарські безготівкові розрахунки здійснюються шляхом запису за рахунками в банку, коли гроші списуються з рахунку платника й записуються на рахунок отримувача.

Організація міжгосподарських безготівкових розрахунків базується на єдиних умовах і правилах, визначених законодавчими та нормативними актами. Насамперед це Інструкція НБУ № 7 “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України”.

Механізм організації безготівкових розрахунків становлять:

- сукупність принципів їхньої організації;

- сукупність вимог щодо їхньої організації, які впливають із конкретних умов господарювання;
- форми безготівкових розрахунків;
- способи безготівкових розрахунків;
- документообіг, властивий певній формі безготівкових розрахунків.

Організація міжгосподарських безготівкових розрахунків в Україні базується на таких принципах:

- кошти підприємств та організацій підлягають обов'язковому зберіганню в банках, що їх обслуговують;
- безготівкові розрахунки проводяться через банківські рахунки перерахуванням відповідних сум з рахунку платника на рахунок бенефіціара;
- кошти з рахунку клієнта списуються за розпорядженням власника цього рахунку — клієнта банку відповідно до визначеної ним (клієнтом) черговості в межах залишку коштів на цьому рахунку;
- суб'єкти господарської діяльності самостійно обирають форми розрахунків і вказують їх під час укладення договорів між собою;
- суб'єкти господарської діяльності мають право самі обирати банк і відкривати в ньому рахунки для розрахунково-касового обслуговування, яке здійснюється на договірних засадах між банківською установою та клієнтом;
- безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових і платіжних документів установленої форми.

Для зберігання коштів і здійснення безготівкових розрахунків банки відкривають своїм клієнтам такі види рахунків:

у національній валюті

- *поточні* — для юридичних і фізичних осіб (у тому числі типу “Н” і “П”);
- *бюджетні* — для юридичних осіб;
- *кредитні* — для юридичних і фізичних осіб (крім нерезидентів);
- *депозитні* — для юридичних і фізичних осіб;
- *вкладні* — для фізичних осіб;
- *тимчасові поточні* — для юридичних осіб;

в іноземній валюті

- *поточні* — для юридичних і фізичних осіб;
- *розподільчі* — для юридичних і фізичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю;
- *тимчасові поточні* — для юридичних осіб;

- *кредитні* — для юридичних осіб;
- *депозитні* — для юридичних осіб;
- *вкладні* — для фізичних осіб;
- *анонімні* — для фізичних осіб.

Кожне підприємство-резидент може відкрити по одному поточному рахунку в національній та іноземній валютах (за кожним кодом валют відповідно до класифікації НБУ), в тому числі в різних банківських установах.

Представництва юридичних осіб-нерезидентів за ліцензією НБУ можуть відкрити тільки по одному поточному рахунку в національній та іноземній валютах.

У разі відкриття двох і більше поточних рахунків у національній валюті власник рахунку протягом трьох робочих днів після відкриття рахунків визначає один із них як основний.

Основним вважають той рахунок, що на ньому обліковують заборгованість, яку списують безспірно.

Усі платежі провадять у межах реально наявних коштів на рахунку платника, тобто в межах кредитового сальдо за цим рахунком. Це означає, що *платежі одного клієнта за рахунок коштів іншого клієнта не допускаються*. Якщо на поточному рахунку (основному) клієнта коштів недостатньо, банк обліковує заборгованість, що підлягає безспірному списанню, після надходження коштів на основний поточний рахунок клієнта.

Кошти з рахунку власника не завжди списують за його розпорядженням. Існує практика безакцептного, безспірного списання сум з причин, передбачених чинним законодавством (за рішенням суду, арбітражного суду або за виконавчим приписом нотаріуса).

Рахунок відкривається в будь-якій установі банку на вибір клієнта й за згодою банку.

Перелічені принципи організації безготівкових розрахунків можна знайти в Інструкції НБУ № 7 “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України”. Однак до них можна додати ще й принцип терміновості та принцип забезпеченості платежу, виокремлені економістами.

Принцип терміновості означає здійснення розрахунків із суворим дотриманням певних термінів, передбачених у господарських, кредитних, страхових, колективних, депозитних договорах та інструкціях Міністерства фінансів.

Економічний зміст цього принципу полягає в тому, що отримувач коштів зацікавлений у зарахуванні на свій рахунок коштів не стільки взагалі, скільки саме в обумовлений термін.

Принцип забезпеченості платежу означає, що для забезпечення терміновості платежу платник (боржник) повинен мати ліквідні кошти, які він може використати для погашення зобов'язань перед бенефіціаром, коли настане термін платежу (причому це можуть бути як власні кошти, так і позичені, а також кошти гаранта).

Безготівковий платіжний оборот обслуговують розрахункові й платіжні документи встановленої форми, що їх банки приймають за умови дотримання всіх обов'язкових реквізитів.

Розрахунковими вважають складені в установленій формі документи, які подає до банку юридична чи фізична особа з дорученням або вимогою перерахувати з її рахунку (або зарахувати на її рахунок) певну суму грошей.

Такими документами є:

- платіжне доручення;
- платіжна вимога;
- платіжна вимога-доручення;
- акредитивна заява;
- інкасове доручення (розпорядження).

Платіжними вважають складені в установленій формі документи, які одна юридична або фізична особа передає іншій із зобов'язанням (чи наказом третій особі) сплатити певну суму грошей пред'явникові цього документа. Такими документами в платіжному обороті України є вексель і чек.

Відповідно до розрахункових і платіжних документів, що обслуговують платіжний оборот, безготівкові розрахунки в Україні здійснюються в таких формах:

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- чеками;
- акредитивами;
- вексялями;
- платіжними вимогами;
- інкасовими дорученнями.

За будь-якої форми безготівкових розрахунків користуються тим чи іншим способом платежу, який визначається порядком та умовами виконання суб'єктами господарської діяльності грошових зобов'язань одного перед одним.

У вітчизняній практиці міжгосподарських безготівкових розрахунків розрізняють такі способи платежу.

1. Залежно від терміну виконання:

- *строковий платіж*, коли кожна поставка оплачується негайно;
- *з відстроченням платежу*, коли товар продають у кредит;
- *достроковий платіж*:
 - а) авансовий платіж, коли оплата (але тільки її частина) передус відвантаженню товару;
 - б) попередня оплата, коли отримувачу перераховують усю суму до моменту відвантаження товару;
- *прострочений платіж*, тобто такий, що не сплачений вчасно;
- *пролонгований платіж*, тобто такий, виконання якого за домовленістю сторін перенесено на пізніший термін.

2. Залежно від джерел коштів, призначених для здійснення платежу:

- *за рахунок власних коштів платника*, коли платіж здійснюють із рахунку платника в банку;
- *за рахунок банківського кредиту*;
- *за рахунок комерційного кредиту*.

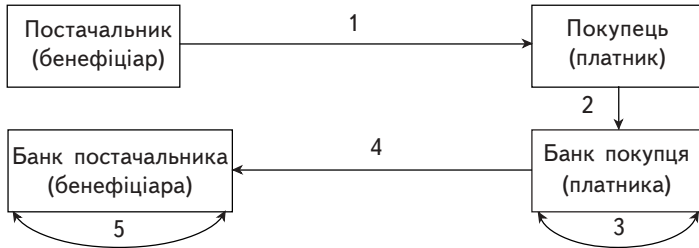
3. Залежно від способу перерахування коштів:

- *прямим перерахуванням* з рахунку платника на рахунок бенефіціара;
- *заліком взаємних вимог*, коли взаємні зобов'язання боржника й кредитора погашають у рівновеликих сумах і лише за різницею здійснюють платіж на загальних підставах;
- *періодичними перерахуваннями* (плановими платежами), коли розрахунки провадять не за кожную окрему поставку, а періодично, в передбачені договором терміни. У такому разі розмір платежу визначають з урахуванням плану поставок і коригують залежно від результатів звірки розрахунків за період, передбачений договором.

Кожній формі безготівкового розрахунку властива своя схема документообігу, що ґрунтується на техніці проходження розрахункового чи платіжного документа через банки від моменту його випускання до моменту його оплати й зарахування коштів на рахунок бенефіціара.

В основу **розрахунків платіжними дорученнями** покладено розрахунковий документ "*платіжне доручення*" — письмове розпорядження платника до банку, який його обслуговує, про списання з його рахунку певної суми й зарахування її на рахунок одержувача, зазначеного в дорученні.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями

ТЕХНІКА РОЗРАХУНКІВ ПЛАТІЖНИМИ ДОРУЧЕННЯМИ

1. Постачальник відвантажує товар, надає послуги чи виконує роботу й надсилає покупцеві відповідний рахунок-фактуру та інші комерційні документи згідно з договором.

2. Покупець, одержавши товар і перевіривши його якість, комплектність та ін., виписує платіжне доручення й надсилає його до банку, де відкрито його поточний рахунок. Доручення банк приймає до виконання протягом 10 календарних днів від дня його оформлення (не враховуючи дня оформлення).

3. Банк покупця списує суму, зазначену в платіжному дорученні, з поточного рахунку клієнта у межах кредитового залишку.

4. Банк покупця повідомляє банк постачальника (якщо постачальника й покупця обслуговують різні банківські установи) про списання коштів.

5. Банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника.

Переваги розрахунків платіжними дорученнями:

- досить проста схема документообігу, що значно пришвидшує розрахунки;
- покупець має змогу попередньо перевірити якість товарів, послуг чи робіт;
- можливість використання цієї форми розрахунків у разі нетоварних операцій.

Недоліки розрахунків платіжними дорученнями:

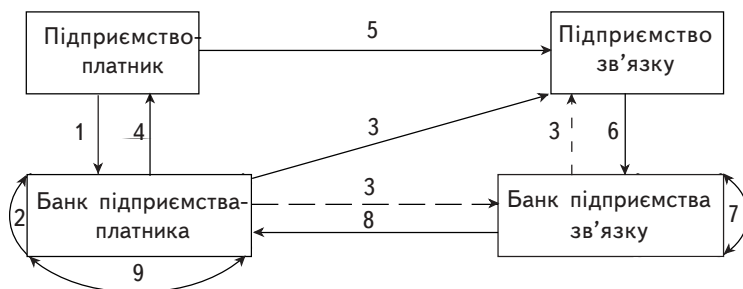
- відсутність гарантії платежу для постачальника;
- постачальник потрапляє в залежність від покупця, який може зволікати з виписуванням платіжного доручення.

Досить простий механізм розрахунків та можливість уникнути зазначених недоліків, удавшись до попередньої оплати, пояснюють широку сферу використання розрахунків платіжними дорученнями:

- відповідно до зобов'язань за фактично відвантажений товар, надані послуги чи виконану роботу;
- за зобов'язаннями перед фінансовими й страховими органами, банками та іншими юридичними особами;
- для завершення розрахунків за актами звіряння взаємної заборгованості в разі проведення її заліків;
- за зобов'язаннями перед фізичними особами (заробітна плата, пенсії, гонорари, аліменти).

Якщо фізичні особи не мають поточних рахунків, розрахунки провадяться з використанням гарантованих платіжних доручень.

Схема документообігу при розрахунках гарантованими платіжними дорученнями

ТЕХНІКА РОЗРАХУНКІВ ГАРАНТОВАНИМИ ПЛАТІЖНИМИ ДОРУЧЕННЯМИ

1. Підприємство-платник, яке бажає розрахуватися гарантованими платіжними дорученнями, подає до банківської установи, яка його обслуговує, платіжне доручення у трьох примірниках. У дорученні зазначають підприємство зв'язку, через яке здійснюватимуть переказ.

2. Банк:

- перевіряє правильність доручення;
- списує відповідну суму з поточного рахунку підприємства-платника і депонує її на рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями";

в) засвідчує платіжне доручення:

- двома підписами банківських працівників, які уповноважені виконувати доручення;
- гербовою печаткою банківської установи.

3. Банк підприємства-платника на підтвердження гарантії платежу передає безпосередньо підприємству зв'язку, зазначеному на платіжному дорученні, оплата якого гарантується (або через банківську установу, що обслуговує це підприємство зв'язку):

- зразки підписів посадових осіб банку;
- відбиток гербової печатки.

4. Банк підприємства-платника передає йому (платникові) один примірник гарантованого платіжного доручення.

5. Підприємство-платник передає підприємству зв'язку:

- примірник гарантованого платіжного доручення;
- заповнені бланки переказів.

6. Підприємство зв'язку здає до банківської установи, що його обслуговує:

- гарантоване платіжне доручення;
- складений реєстр гарантованих платіжних доручень.

7. Банк підприємства зв'язку зараховує кошти на поточний рахунок клієнта.

8. Банк підприємства зв'язку повідомляє банк підприємства-платника про проведення оплати гарантованого платіжного доручення.

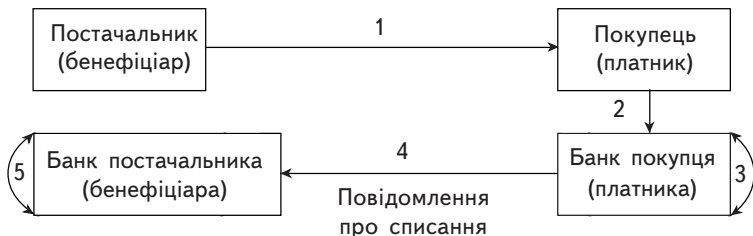
9. Банк підприємства-платника списує кошти з рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями".

Коли користуються гарантованим платіжним дорученням, *перевагу дістає отримувач коштів*, позаяк гарантію платежу підтверджує банк, засвідчуючи відповідне доручення двома підписами своїх працівників і гербовою печаткою. Цю гарантію банк забезпечує коштами, які він списує з рахунку платника і депонує на окремому рахунку, що свідчить про вилучення коштів з обороту платника.

В основі **розрахунків платіжними вимогами-дорученнями** лежить розрахунковий документ, що складається з двох частин:

- вимоги постачальника до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажений товар;
- доручення покупця своєму банку оплатити зазначені документи, перерахувавши гроші постачальникові.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями

ТЕХНІКА РОЗРАХУНКІВ ПЛАТІЖНИМИ ВИМОГАМИ-ДОРУЧЕННЯМИ

1. Постачальник відвантажує товар, виконує роботи чи надає послуги й надсилає платіжну вимогу-доручення, заповнену в частині вимоги, разом з комерційними документами безпосередньо покупцеві.

2. Покупець у разі згоди оплатити цей розрахунковий документ заповнює другу його частину — доручення і надсилає до свого банку. Платіжні вимоги-доручення банк приймає протягом 20 календарних днів від дня заповнення (не враховуючи дня заповнення).

3. Банк покупця приймає до оплати вимогу-доручення і списує відповідну суму з поточного рахунку покупця (платника) в межах кредитового залишку.

4. Банк покупця повідомляє банк постачальника-одержувача коштів (якщо постачальника й покупця обслуговують різні банки) про списання коштів.

5. Банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника.

Переваги розрахунків платіжними вимогами-дорученнями:

- досить проста схема документообігу;
- можливість здійснювати оплату проти документів, а не проти товару, що пришвидшує розрахунки.

Недоліки розрахунків платіжними вимогами-дорученнями:

- відсутність гарантії платежу;
- неможливість попередньо перевірити якість товару в разі проведення оплати проти документів.

В основу *чекової форми розрахунків* покладено *розрахунковий чек* — платіжний документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банківській установі (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекоутримувачеві (пред'явникові чека) зазначену в чеку суму.

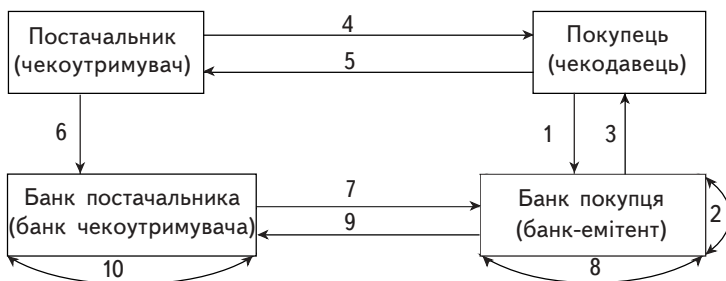
В Україні розрахункові чеки виготовляє на спеціальному папері банківська фабрика НБУ, причому для юридичних осіб їх брошурують у чекові книжки по 10, 20 і 25 чеків, а для фізичних осіб випускають окремими бланками.

Комерційні банки можуть виготовляти чекові книжки з розрахунковими чеками самостійно (з дозволу НБУ) за умови дотримання обов'язкових вимог. Такі чекові книжки повинні мати фірмову позначку банку-емітента.

Юридичні особи оплачують чеками з чекових книжок одержані товари, виконані роботи чи надані послуги, а фізичні особи використовують розрахункові чеки для здійснення разових операцій. Причому банк-емітент може видати на ім'я чекодавця (фізичної особи) один чи кілька розрахункових чеків на суму, яка не перевищує залишку коштів на рахунку чекодавця, або на суму, внесену готівкою.

Термін дії чекової книжки — один рік, розрахункового чека, виданого фізичній особі для разового розрахунку, — три місяці.

Схема документообігу при розрахунках чеками

ТЕХНІКА РОЗРАХУНКІВ ЧЕКАМИ

1. Покупець подає до свого банку заяву на одержання чекової книжки і платіжне доручення для депонування коштів у розмірі ліміту чекової книжки.

2. Банк покупця списує кошти з його поточного рахунку й зараховує їх на рахунок “Розрахунок чеками” відповідно до платіжного доручення.

3. Банк-емітент видає клієнтові-чекодавцю чекову книжку.

4. Постачальник відвантажує товар, виконує роботу чи надає послуги.

5. Чекодавець випишує чек із чекової книжки і передає його безпосередньо постачальникові-чекоутримувачу, підтверджуючи цим самим одержання товару, виконання роботи чи надання послуги. Випишуючи чек, чекодавець переносить залишок ліміту з корінця попереднього чека на корінець виписаного й виводить новий залишок ліміту.

6. Перевіривши, чи правильно заповнено чек, а також термін його дії, чекоутримувач здає чек разом із спеціальним реєстром до банку, що його обслуговує. *Розрахунковий чек із чекової книжки подають до оплати в банк чекоутримувача протягом 10 календарних днів (без урахування дня, коли випиано чек).*

7. Банк чекоутримувача, перевіривши, чи правильно складено реєстр і реквізити чека й чи своєчасно його подано до оплати, інкасує чек і реєстр чеків до банку-емітента за допомогою спеціального зв'язку (якщо розрахунки чеками провадяться між клієнтами різних банків).

8. Банк-емітент перевіряє, яке відношення має чек до цього банку, чи відповідає номер рахунку, чи дотримано вимоги щодо чекових розрахунків, а також підписи й відбиток печатки чекодавця і після цього списує відповідну суму з рахунку чекодавця, на якому депоновано кошти для розрахунків чеками.

9. Банк-емітент повідомляє банк чекоутримувача про списання коштів.

10. Банк чекоутримувача зараховує кошти на його поточний рахунок.

Переваги чекової форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку;
- покупець має право й змогу попередньо перевірити якість товару, виконаних робіт чи наданих послуг, позаяк чек випишується під час здійснення товарної операції;
- максимально наближені в часі поставка товару (виконання робіт, надання послуг) і момент платежу;
- її можуть використовувати як юридичні, так і фізичні особи.

Недоліки чекової форми розрахунків:

- вилучення коштів з обігу платника (чекодавця) у зв'язку з необхідністю їх депонування;
- досить ускладнений документообіг, особливо для банків, які ще не стали членами СЕП (системи електронних платежів).

При **акредитивній формі розрахунків** банк-емітент за дорученням свого клієнта — заявника акредитива зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлений товар, виконану роботу чи надані послуги;
- надати повноваження іншому банку (виконавчому) здійснити цей платіж.

Основою акредитивної форми розрахунків є акредитивна заява — розрахунковий документ, що являє собою письмове доручення платника банку забронювати певну суму грошей для оплати документів конкретного постачальника за відвантажений на його адресу і на певних умовах якийсь товар.

Види акредитивів, що їх використовують у міжгосподарських безготівкових розрахунках:

1. Залежно від способу гарантування платежу:

- *покритий* (для здійснення платежів на окремому рахунку в банку-емітенті зачасно бронюють усю суму коштів);
- *депонований* (кошти бронюють у виконавчому банку);
- *непокритий* (у разі відсутності коштів на рахунку платника оплати за таким акредитивом банк гарантує власним кредитом);
- *гарантований* (якщо банк-емітент доручає виконання непокритого акредитива іншому банку, то останній дістає право списувати кошти з кореспондентського рахунку банку-емітента, відкритого під час встановлення кореспондентських відносин між банками).

2. Залежно від можливості змінювати умови акредитива:

- *відключний* — той, який можна змінити чи анулювати без попереднього погодження з постачальником;
- *безвідключний* — той, який можна змінити чи анулювати тільки за погодженням з постачальником.

3. Залежно від способу контролю за дотриманням умов договору:

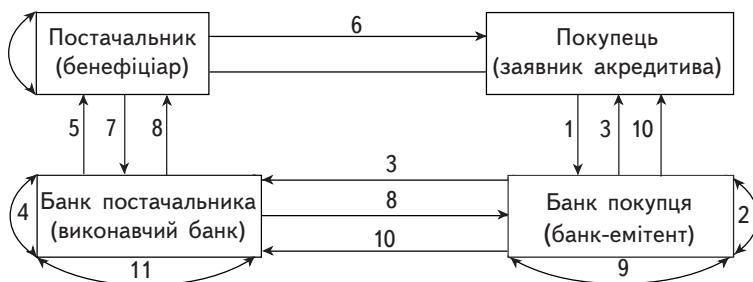
- *з акцептом* заявника акредитива уповноваженій ним особі. Для здійснення розрахунку уповноважена особа має подати до банку-виконавця паспорт, зразок підпису, засвідченого заявником акредитива, та доручення заявника акредитива щодо повноважень цієї

довіреної особи. Такий акредитив приймають до виконання, коли є письмовий акцепт уповноваженої особи.

Кожен акредитив призначено для розрахунків тільки з одним певним бенефіціаром, і його не можна переадресувати.

Термін дії акредитива в банку-емітенті — до 15 днів від часу його відкриття, не враховуючи нормативного терміну проходження документів спеціальним зв'язком між банками.

Схема документообігу при акредитивній формі розрахунків

Банк-емітент має право за поданням заявника подовжити термін дії акредитива до 10 днів, якщо така потреба зумовлена зміною умов поставки.

ТЕХНІКА РОЗРАХУНКІВ АКРЕДИТИВАМИ

(акредитив депоновано в банку-емітенті)

1. Щоб відкрити акредитив, підприємство-заявник подає до свого банку акредитивну заяву і платіжне доручення для депонування коштів.

2. Банк заявника перевіряє акредитивну заяву і в разі дотримання всіх обов'язкових реквізитів відповідно до доручення клієнта перераховує кошти з його поточного рахунку на рахунок "Розрахунок акредитивами".

3. Банк-емітент повідомляє заявника й виконавчий банк про відкриття акредитива (надсилаючи кожному по примірнику заяви).

4. Виконавчий банк зараховує суму акредитива на позабалансовий рахунок "Акредитиви до сплати".

5. Виконавчий банк повідомляє бенефіціара про відкриття та умови акредитива.

6. Постачальник, одержавши повідомлення про відкриття акредитива в банку покупця, відвантажує товар, виконує роботу чи надає послуги.

7. Постачальник подає до виконавчого банку разом із реєстром документів папери, передбачені умовами акредитива.

8. Виконавчий банк перевіряє документи та виконання всіх умов акредитива і надсилає документи банку-емітенту й бенефіціарові.

9. Банк-емітент перевіряє виконання всіх умов акредитива й списує кошти з рахунку “Розрахунки акредитивами”.

10. Банк-емітент повідомляє покупцеві про оплату (надавши йому реєстр документів), а виконавчому банку — про проведене списання коштів.

11. Банк бенефіціара, одержавши кошти від банку-емітента, зараховує їх на рахунок бенефіціара і списує суму за акредитивом з позабалансового рахунку “Акредитиви до сплати”.

Преваги акредитивної форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати;
- можна проконтролювати товарну операцію, якщо умовами договору передбачено відкриття акредитива з акцептом оплати уповноваженою особою.

Недоліки акредитивної форми оплати:

- відвернення коштів у разі відкриття всіх видів акредитивів (крім гарантованого) з господарського обігу покупця;
- досить ускладнена схема документообігу;
- у разі затримки з відкриттям акредитива постачальник не відвантажує товар, що негативно позначається на його фінансовому стані.

В основу **вексельної форми** міжгосподарських безготівкових **розрахунків** покладено платіжний документ — *комерційний вексель*.

Вексель — це вид цінних паперів, що являє собою безумовне письмове боргове зобов'язання юридичної чи фізичної особи встановленої законом форми сплатити після настання терміну власникові векселя певну суму грошей, що в ньому вказана.

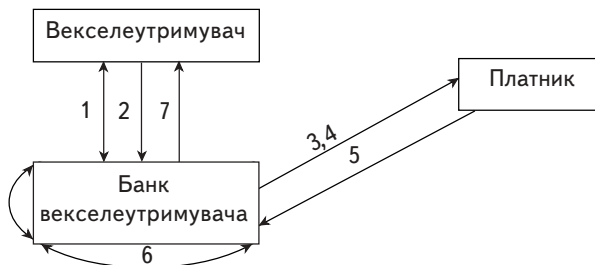
Власник векселя (векселеутримувач, постачальник, кредитор) має беззаперечне право вимагати від боржника (векселедавця, покупця) сплатити вказану у векселі суму в зазначений у ньому термін.

У процесі розрахунково-касового обслуговування клієнтів комерційні банки виконують такі операції з комерційними векселями:

- інкасування (за дорученням векселеутримувача);
- доміцилювання (за дорученням векселедавця або трасата).

Інкасування векселя полягає у виконанні банком доручення клієнта-векселеутримувача стягти з боржника платіж. Усі операції, пов'язані з інкасуванням векселів, здійснюються згідно з відповідним *договором*, за їх виконання банк дістає комісійну винагороду.

Схема інкасування векселів

ТЕХНІКА ІНКАСУВАННЯ ВЕКСЕЛІВ

1. Банк укладає з клієнтом договір про інкасування векселів.
2. Клієнт дає банкові доручення інкасувати вексель, роблячи на його звороті надпис: “Сплатіть за моїм наказом банку. Валюта на інкасо”, і передає вексель банкові.
3. Банк векселеутримувача повідомляє платникові про надходження векселя на інкасо.
4. Банк векселеутримувача пред’являє вексель до оплати в зазначений у ньому термін.
5. Кошти списують з рахунку боржника.
6. Банк векселеутримувача зараховує кошти на поточний рахунок клієнта-векселеутримувача.
7. Банк векселеутримувача повідомляє клієнта-векселеутримувача про виконання доручення.

Переваги для векселеутримувача:

- банк може виконувати доручення клієнта дешевше й швидше завдяки тісним зв’язкам між банками та наявності висококваліфікованих кадрів;
- клієнт-векселеутримувач у разі інкасування векселя не має потреби стежити за термінами подання векселів до оплати.

Доміцильовання векселів полягає у виконанні банком доручення клієнта-векселедавця або трасата прийняти вексель до оплати та опла-

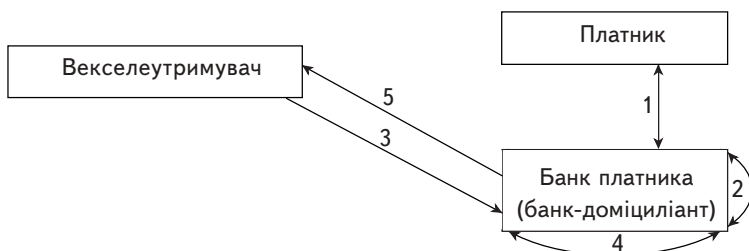
тити його за рахунок довірителя. Банк у такому разі виконує функцію платника.

Вексель до оплати слід подавати в місці платежу платникові або третій особі, якій платник за векселем доручає оплатити вексель, тобто доміциліантові. Доміциліантом звичайно виступає банк, згодою якого треба попередньо заручитися (уклавши відповідний договір).

Банк нічим не ризикує, бо оплачує вексель тільки в тому разі, якщо платник заздалегідь вніс до нього зазначену у векселі суму або якщо на його поточному рахунку достатньо коштів для оплати за векселем. У цьому випадку банк не виступає відповідальною за векселем особою, якщо кошти не задепоновано або їх недостатньо на поточному рахунку, він відмовляється в платежі, і вексель опротестовують, як звичайно, проти векселедавця.

За доміцилювання векселів банки одержують дохід у вигляді комісійної винагороди.

Схема доміцилювання векселів

ТЕХНІКА ДОМІЦІЛЮВАННЯ ВЕКСЕЛІВ

1. Банк укладає зі своїм клієнтом-векселедавцем договір на доміцилювання векселів.

Однією з важливих передумов того, щоб банк узяв на себе функції доміциліанта, є розрахунково-касове обслуговування платника в цьому банку.

2. Платник надає в розпорядження банку необхідні кошти (наявність рахунку або завчасне внесення потрібної суми відповідно до боргу за векселем).

3. Векселеутримувач подає вексель на оплату (безпосередньо або через свій банк у разі наявності договору про інкасування векселів) доміциліанту, зазначеному у векселі.

На доміцільованому векселі має бути запис про те, що його повинна оплатити третя особа за місцем проживання платника або в іншому місці. Такий запис робить векселедавець.

4. Відповідно до векселя банк-доміциліант списує кошти з рахунку свого клієнта-платника.

5. Кошти перераховують векселеутримувачеві.

Переваги доміцилювання векселів:

- векселеутримувач має додаткову гарантію платежу;
- розрахунки прискорюються завдяки міжбанківським зв'язкам;
- платник за векселем не має потреби стежити за процедурою оплати векселів.

Останніми роками в Україні спостерігається тенденція до розширення сфери готівкових розрахунків, і цьому є свої об'єктивні й суб'єктивні причини, а саме: невизначеність перспектив розвитку, непередбачуваність урядових рішень, неефективність податкової політики.

Організація обігу готівки підприємств та установ ґрунтується на єдиних умовах і правилах, які визначено нормативними актами НБУ. Передусім це:

- “Порядок ведення касових операцій у народному господарстві України”;
- Інструкція НБУ № 4 “Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України”.

У цих документах викладено основні принципи організації готівкового обігу суб'єктів господарювання, які поширюються на всіх юридичних осіб (крім банків і підприємств зв'язку), а також на фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності.

Порядок ведення касових операцій підприємствами зв'язку регулюється актами, затвердженими Державним комітетом зв'язку України, а порядок ведення касових операцій банками — Інструкцією НБУ № 1.

Відповідно до принципів організації готівкового обігу в Україні НБУ визначив *єдиний порядок*:

- прийому грошей у каси, їхнього зберігання й видачі;
- оформлення касових документів;
- ведення касової книги;
- проведення ревізій каси;
- контролю за дотриманням касової дисципліни.

Для здійснення платежів готівкою кожне підприємство повинно мати касу — спеціально обладнане й ізольоване приміщення, призначене для приймання, видачі й тимчасового зберігання готівки.

Гроші в касу підприємства приймають за *прибутковим касовим ордером*, підписаним головним бухгалтером або особою, ним уповноваженою.

Про те, що гроші прийнято, видають *квитанцію* за підписом головного бухгалтера й касира і завірену печаткою (штампом) касира чи відбитком касового апарата.

Видають готівку з каси підприємства за **видатковим касовим ордером** або за належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями. Видаткові документи мають бути підписані керівником і головним бухгалтером підприємства або особами, ними уповноваженими.

Приймати й видавати гроші за касовим ордером можна тільки в день його складання.

У прибуткових і видаткових касових ордерах зазначають підставу для їхнього складання й перелічують додані до них документи. Видавати прибуткові касові ордери та видаткові документи на руки особам, які вносять або одержують гроші, заборонено.

Усі надходження й видачі готівки в національній валюті підприємства враховують у касовій книзі, у відділеннях зв'язку — в касовому щоденнику. Кожне підприємство повинно мати тільки одну касову книгу, пронумеровану, прошнуровану й опечатану. Записи до касової книги вносять одразу після одержання або видачі грошей за кожним ордером чи видатковим документом.

У кінці кожного робочого дня касир підбиває підсумки операцій за день, виводить залишок грошей на наступне число й передає до бухгалтерії як звіт касира другі примірники з прибутковими касовими ордерами та видатковими документами під розписку в касовій книзі.

Контроль за правильним веденням касової книги покладено на головного бухгалтера.

У терміни, визначені керівником підприємства, але *не рідше одного разу на квартал*, на кожному підприємстві *проводять раптову ревізію каси*. Ревізія передбачає покупульне перерахування всієї готівки та перевірку інших цінностей, що зберігаються в касі. *Залишок готівки в касі звіряють із даними обліку в касовій книзі*. Для проведення ревізії керівник підприємства своїм наказом призначає комісію, яка складає акт інвентаризації наявних коштів.

Контроль за дотриманням суб'єктами господарювання касової дисципліни здійснюють:

- засновники підприємства;

- ревізійні комісії (у господарських товариствах, де це передбачено статутом);
- вищі організації;
- аудитори та аудиторські організації згідно з укладеними угодами;
- банківські установи;
- органи Державної податкової адміністрації;
- державні контрольно-ревізійні служби;
- фінансові органи (у бюджетних організаціях);
- органи Міністерства внутрішніх справ.

Відповідальність за дотримання касової дисципліни покладається на керівників підприємств, головних бухгалтерів, керівників фінансових служб і касирів.

З метою обмеження готівкового грошового обігу НБУ вдається до таких методів його регулювання:

- визначає порядок і терміни здавання виручки в банк;
- визначає порядок витрачання грошей безпосередньо з готівкової виручки суб'єктів господарювання;
- запроваджує лімітування залишку готівки в касах підприємств, організацій та банків;
- визначає порядок розрахунків готівкою громадян;
- здійснює контроль за дотриманням касової дисципліни.

Банківські установи перевіряють дотримання касової дисципліни на всіх підприємствах, які вони обслуговують, *не рідше одного разу на два роки* і мають право одержувати від них відомості про їхні касові обороти за джерелами надходжень та цільовим призначенням витраченої готівки.

Дотримання касової дисципліни перевіряють за даними бухгалтерського обліку організацій за визначений термін (квартал, півріччя, але не менше ніж за три місяці) з виділенням операцій за кожен місяць окремо. Умови зберігання готівки й цінностей, а також наявність готівки безпосередньо в касі підприємства банківські установи *не перевіряють*.

Перевірки здійснюються за такими напрямками:

- наявність встановленого ліміту залишку готівки в касі;
- відповідність записів у касовій книзі підприємства про суми готівки, одержаної в банку і зданої в банк, даним банку;
- забезпечення щоденного дотримання визначених банком чи самим клієнтом лімітів, термінів і порядку здавання готівкової виручки, своєчасність повернення до банку невитрачених у визначений термін сум заробітної плати, допомог, стипендій, винагород;

- правильність витрачання одержаної в банку готівки на цілі, зазначені в чеку; правомірність витрачання готівки з виручки;
- правильність ведення касової книги і своєчасність обліку в ній надходжень та видачі готівки.

За результатами перевірки оформляють акт. У разі виявлення порушень чи зловживань матеріали передають до податкової адміністрації або до правоохоронних органів.

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Кредитні відносини між банком і позичальником будуються на засадах партнерства. Це означає, що всі питання, пов'язані з процесом кредитування, сторони вирішують на договірній основі, укладаючи *кредитний договір*.

Комерційні банки, проводячи кредитну політику, керуються інтересами банку, своїх акціонерів, вкладників, клієнтів, а також ураховують загальнодержавні інтереси.

Рішення про надання кредиту позичальникові приймають колегіально Правління банку, Кредитний комітет, комісія та ін. Комерційний банк повинен проаналізувати діяльність позичальника, визначити його кредитоспроможність, спрогнозувати ризик неповернення кредиту й на основі цього ухвалити рішення про надання кредиту або про відмову його надати.

Забороняється надавати кредит на такі цілі:

- покриття збитків від господарської діяльності позичальника;
- формування та збільшення статутного фонду господарських товариств.

Кредити надають суб'єктам господарської діяльності в такій формі:

у безготівковій: а) оплатою платіжних документів як у національній, так і в іноземній валюті з позичкового рахунку, відкритого для цієї мети; б) перерахуванням на поточний рахунок позичальника відповідної суми коштів з відкритого йому позичкового рахунку;

у готівковій: для розрахунку із здавальниками сільськогосподарської продукції, споживчі кредити.

Видану позику можна погашати:

- одноразово;
- у розстрочку;

- достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
- з регресією платежів;
- після закінчення обумовленого періоду (кварталу, місяця, року).

Надані кредити погашають:

- а) за рахунок коштів на поточному або валютному рахунку позичальника;
- б) автоматично під час надходження виручки від реалізації та інших грошових надходжень у кредит контокорентного або поточного рахунку (якщо це контокорентний кредит або договір про овердрафт).

У кредитному договорі обумовлюють рівень плати за кредит і порядок її внесення, а також черговість погашення позики. Позичальник може мати кілька позичкових рахунків, у тому числі в різних банках.

Відстрочення погашення кредиту з підвищенням відсоткової ставки банк надає у виняткових випадках, наприклад, коли в позичальника виникають тимчасові фінансові ускладнення через непередбачені обставини і він вживає відповідних заходів, щоб їх усунути. Таке відстрочення оформляють додатковим договором, який є невід'ємною складовою кредитного договору.

Комерційний банк здійснює контроль за тим, щоб позичальник дотримувався умов кредитного договору, використовував кредит за цільовим призначенням, своєчасно й повністю його погашав. З цією метою банк:

- постійно підтримує ділові контакти з клієнтом;
- перевіряє стан збереження заставленого майна;
- має право розірвати кредитний договір у разі, якщо клієнт порушує його умови.

Позички комерційних банків можна класифікувати залежно від різноманітних критеріїв та ознак, проте незалежно від виду кредиту процес банківського кредитування базується на дотриманні основних його принципів:

- строковості позички та поворотності;
- цільового характеру;
- забезпеченості;
- платності.

Згідно з принципами *строковості* та *поворотності*, кошти, що їх банк надає як позику, клієнт має повернути, сплатити у заздалегідь обумовлений строк. У зв'язку з цим банки встановлюють різні терміни та способи погашення позик.

1. **Залежно від терміну використання коштів** у банківській справі розрізняють позички:

- *строкові*:
 - а) короткострокові (до 1 року);
 - б) середньострокові (1—3 роки);
 - в) довгострокові (понад 3 роки);
- *безстрокові* (до запитання);
- *прострочені*;
- *відстрочені* (пролонговані).

Цільовий характер банківського кредитування передбачає вкладення коштів у конкретні господарські процеси на цілі, обумовлені кредитним договором між банком і клієнтом. Тому в банківській практиці до різних господарських процесів застосовують різні специфічні умови надання, забезпечення та виплати позичок.

2. **Залежно від призначення та характеру використання позичених коштів** розрізняють такі кредити:

- суб'єктам господарської діяльності:
 - торговельним, промисловим підприємствам;
 - сільськогосподарським підприємствам;
 - приватним підприємцям (фізичним особам);
- фізичним особам (*споживчі кредити*);
- іншим банкам і небанківським фінансово-кредитним установам (*міжбанківські кредити*);
- органам влади;
- під нерухомість (*іпотечні кредити*);
- під заставу цінних паперів (*ломбардні кредити*);
- видані з поточних рахунків (*конткорентні та овердрафтні кредити*);
- пов'язані з вексельним обігом (*облікові кредити*).

Принцип забезпеченості передбачає захист інтересів банку та його вкладників і не допускає виникнення збитків від неповернення боргу позичальником через його неплатоспроможність. Оскільки банк має право захищати свої інтереси, він вимагає від позичальника наявності певного забезпечення, обумовленого у кредитному договорі.

3. **Залежно від наявності й характеру забезпечення** в банківській справі розрізняють:

- *незабезпечені* (бланкові) кредити;

- *забезпечені* позички:
 - заставою майна, майнових прав, цінних паперів;
 - гарантовані банками, фінансами чи майном третьої особи;
 - поручительствами, свідоцтвами страхових організацій.

4. *За ступенем ризику* кредити бувають:

- *стандартні* (термін погашення яких ще не настав; ті, за якими вчасно і в повному обсязі сплачено основний борг);
- з *підвищеним ризиком* (нестандартні, сумнівні, небезпечні кредити та безнадійні борги).

5. Банківські кредити розрізняються також *за методом надання*:

- *позички, що їх надають разово*, тобто такі, рішення про надання яких банк ухвалює за кожною окремо на підставі заяви клієнта та інших потрібних документів;
- *позички, що їх надають у міру виникнення потреби* в них. У такому разі банк визначає для позичальника певний ліміт кредитування, в межах якого той може в разі потреби у будь-який час одержати позичку;
- *гарантійні, або резервні, позички*, суть яких полягає в тому, що банк бере на себе зобов'язання видати позичку (в разі виникнення у клієнта потреби) певного розміру протягом обумовленого періоду (як правило, кварталу, року). За гарантію надання позички банк стягує з клієнта комісійну винагороду.

Відповідно до *принципу платності* банківського кредитування банк вимагає від клієнта не тільки повернути позичені кошти у визначений термін, але й сплатити за користування ними певну плату на рівні відсоткової ставки, визначеної у кредитному договорі.

6. *За характером і способом сплати відсотків* розрізняють позички:

- з *фіксованою відсотковою ставкою*;
- з *плаваючою відсотковою ставкою*;
- зі сплатою відсотків у міру використання позичених коштів (*звичайні кредити*);
- зі сплатою відсотків одночасно з одержанням позичених коштів (*дисконтні кредити*).

Кредитним операціям властиві різноманітні фінансові ризики, серед яких найвразливішим для банку є кредитний. *Кредитний ризик* — це ризик несплати позичальником основного боргу та відсотків за ним, що належать кредиторам.

Проводячи активні кредитні операції, банки намагаються знизити кредитний ризик різними способами:

- лімітуванням кредитів;
- диверсифікацією активних операцій;
- диверсифікацією кредитних вкладень;
- оперативністю у процесі стягнення боргу;
- страхуванням кредитних операцій;
- вивченням кредитоспроможності позичальника;
- одержанням достатнього забезпечення за виданими позичками;
- диверсифікацією відповідальності за ухвалення рішення щодо надання кредиту.

Лімітування кредитів — це визначення граничної суми заборгованості за позичкою конкретному позичальникові, тобто встановлення так званого ліміту кредитування. Для клієнта — це обмеження в можливості одержати кредит на певний період і на конкретну мету.

Диверсифікація активних операцій являє собою розміщення банківських ресурсів у різноманітних активних операціях: кредитних, інвестиційних, валютних тощо.

Диверсифікація кредитного портфеля як спосіб захисту від кредитного ризику — це розподіл коштів, що їх надають у позичку, між різними суб'єктами (юридичними й фізичними особами). Що більшої кількості позичальників банк передасть у тимчасове користування позичковий капітал, то меншим буде (за інших рівних умов) ступінь ризику неповернення боргу.

Оперативність у процесі стягнення боргу полягає в зобов'язанні банку підтримувати постійний контакт з позичальником протягом усього терміну користування позиченими коштами. Це дає змогу вчасно виявити виникнення проблемних позичок.

Страхування кредитних операцій означає, що банки, з одного боку, мають створювати страхові фонди як на макро-, так і на мікрорівні, а з іншого — страхувати у спеціальних страхових організаціях окремі високоризикові кредитні угоди.

Щоб покрити можливі збитки, які виникають унаслідок кредитної діяльності, комерційні банки повинні обов'язково створювати резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Цей резерв формують для всіх кредитів, виданих у національній та іноземній валюті фізичним особам і банкам за встановленим відсотком, а використовують лише для покриття несплаченої заборгованості за основним боргом.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків (страховий фонд) формують з метою застрахуватися на випадок збитків унаслідок кредитної діяльності.

Розмір резерву визначають відповідно до загальної суми всіх кредитів у кредитному портфелі банку, класифікованих за ступенем ризику і з урахуванням коефіцієнта ризику.

Резерв поділяють на загальний і спеціальний. *Загальний резерв* створюють для страхування стандартних кредитів, а *спеціальний* — нестандартних. Нестандартні кредити бувають такі:

- під контролем;
- субстандартні;
- сумнівні;
- безнадійні.

В основу класифікації кредитів за групами ризику покладено такі критерії:

- оцінка фінансового стану позичальника;
- погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом і відсотків по ній.

На підставі класифікації позик комерційний банк створює резерв для кожної групи кредитів.

Група кредитів	Рівень відрахувань до резерву, % до обсягу кредитів у групі
Стандартні	2
Під контролем	5
Субстандартні	20
Сумнівні	50
Безнадійні	100

Загальний резерв формують щоквартально в повному обсязі за рахунок прибутку минулих років. Кошти *спеціального резерву* формують за рахунок витрат банку. Резерв використовують для погашення безнадійної заборгованості з кредитів у основній сумі боргу (без урахування відсотків і комісійних).

Важливим методом забезпечення повернення банківських позик і способом захисту від кредитного ризику є *страхування відповідальності*

позичальника за непогашений кредит (договір страхування укладають між позичальником і страховою організацією) та *страхування ризику неповернення кредиту* (договір укладають між страховою організацією й банком).

Якщо позичальник не сплачує заборгованості за позичкою через свою неплатоспроможність чи з інших причин, погашення кредиту й нарахованих відсотків за ним бере на себе страхова організація (згідно з договором страхування).

Кредитоспроможність — це наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його. У світовій банківській практиці працівники, які відповідають за надання кредитів, ураховують звичайно такі чинники:

- дієздатність позичальника;
- його репутацію;
- наявність капіталу;
- наявність забезпечення;
- економічну кон'юнктуру.

Оцінка кредитоспроможності *позичальника* може здійснюватися двома методами:

- *метод коефіцієнтів* ґрунтується на доборі оптимальних для конкретного позичальника коефіцієнтів та їх нормативних значень і аналізі їх у динаміці й порівнянні з середнім значенням у всій галузі або із значеннями на аналогічних підприємствах;

- *метод рейтингової оцінки* ґрунтується на присвоєнні певної оцінки (бала) за значення того чи іншого показника в кожній групі коефіцієнтів (на вибір банку) відповідно до встановленої банком шкали. Потім виводять загальну оцінку (бал), яка й визначає ступінь кредитоспроможності конкретного позичальника.

Кожен банк удається до своїх методів оцінки кредитоспроможності позичальників, однак усі ці методи підпорядковані певній системі фінансових показників, які характеризують клієнта: обов'язковість у розрахунках за раніше одержані кредити, поточний фінансовий стан, здатність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Питання *оптимального набору показників*, які найоб'єктивніше відбивали б фінансовий стан підприємства, кожен конкретний банк вирішує самостійно.

У банківській практиці всі показники звичайно поділяють на окремі групи залежно від того, який бік діяльності позичальника вони характеризують.

1. **Показники ліквідності** визначають достатність ліквідних активів для покриття позичальником його зобов'язань і вимірюються співвідношенням між різними групами ліквідних активів і короткостроковими зобов'язаннями позичальника перед банком та іншими кредиторами.

2. **Показники фінансової стабільності** характеризують забезпеченість підприємства власними джерелами формування основних та обігових коштів і розраховуються так:

- як співвідношення між позиченими і власними коштами (коефіцієнт заборгованості);
- частка власних джерел у валюті балансу (коефіцієнт незалежності);
- частка власних джерел і довгострокових позичок у валюті балансу (коефіцієнт фінансової стабільності);
- співвідношення між власними обіговими коштами і джерелами власних коштів (коефіцієнт маневрування);
- та ін.

3. **Показники рентабельності** засвідчують частку чистого прибутку на одиницю активів чи пасивів; їх обчислюють як співвідношення між чистим прибутком і окремими статтями активів чи пасивів, виражене у відсотках.

4. **Показники ділової активності** характеризують, наскільки ефективно позичальник використовує активи, і визначають швидкість обігу коштів, вкладених у розрахунки, запаси та в обігові кошти загалом.

5. **Показники сплати боргу** характеризують достатність одержаного позичальником прибутку для сплати боргу перед банком; їх обчислюють так:

- як співвідношення між балансовим прибутком та відсотковими платежами (коефіцієнт відсоткових виплат);
- як співвідношення між чистим прибутком (з урахуванням амортизаційних відрахувань і за мінусом дивідендів) і заборгованістю по короткостроковим кредитам.

Джерела визначення показників платоспроможності позичальника:

- баланс підприємства;
- звіт про фінансові результати діяльності та їхнє використання;
- звіт про фінансово-майновий стан;
- відомості статистичних органів;
- дані оперативного обліку позичальника;
- інформація, одержана від інших банків;

- інформація, одержана від партнерів позичальника;
- архіви банку.

Одержання достатнього забезпечення як спосіб захисту від кредитного ризику випливає з принципу кредитування, який полягає у забезпеченні зобов'язань позичальника щодо повернення позики. Банки можуть вимагати від клієнтів достатнього і якісного забезпечення у вигляді:

1) **застави майна та майнових прав:**

- а) забезпечення нерухомим майном.** Заставою в такому разі можуть бути:
 - земельні ділянки, виробничі та сільськогосподарські будівлі, приміщення, комунікації (для юридичних осіб);
 - житлові будинки, квартири (для фізичних осіб);
- б) забезпечення рухомим майном,** коли заставою є:
 - обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби тощо (для юридичних осіб);
 - товари тривалого вжитку (для фізичних осіб);
- в) забезпечення цінними паперами,** коли як заставу банки звичайно приймають високоліквідні цінні папери, зокрема державні цінні папери та високоліквідні цінні папери корпорацій;
- г) забезпечення дорогоцінними металами** застосовують досить рідко;
- г) забезпечення товарними запасами** банки приймають за умови страхування товарних запасів, що їх пропонують як заставу;
- д) забезпечення шляховими документами** застосовують у разі кредитування експортно-імпортних торговельних організацій. Заставою тут виступають документи, що підтверджують відвантаження товарів. *Умовою надання кредиту* під забезпечення шляховими документами є *страхування вантажу*;
- е) переуступка дебіторської заборгованості,** коли позичальник передає своєму банку-кредиторові рахунки, що потребують оплати за поставлені позичальником товари (виконані роботи, надані послуги). Після цього всі надходження від дебіторів позичальника йдуть на сплату позички, виданої банком цьому позичальникові;
- є) перевідступлення контрактів** у разі кредитування будівельних компаній, що регулярно надають послуги за контрактами;
- ж) забезпечення свідоцтвами** про ощадні вклади, *делозитами*, розміщеними у банку-кредиторі та ін.;

2) **гарантій**, що являють собою зобов'язання третьої особи (іншого банку, юридичної особи) сплатити борг за конкретного позичальника в разі його неплатоспроможності;

3) **поручителств**, що являють собою зобов'язання третьої особи (банку, юридичної чи фізичної особи) сплатити борг і суму відсотків за ним замість конкретного позичальника в разі його неплатоспроможності. Причому ці зобов'язання поширюються як на кошти поручителя, так і на інші цінності, що йому належать (у разі, якщо коштів не вистачить);

4) **свідоцтв страхових організацій**.

Майно та інші форми забезпечення, якщо їх використовують як заставу, мають задовольняти такі вимоги:

- високу ліквідність;
- здатність активів до тривалого зберігання (щонайменше протягом усього терміну погашення позички);
- стабільність цін на заставлене майно;
- невисокі затрати на зберігання та реалізацію застави.

Диверсифікація відповідальності за ухвалення рішення про надання кредиту полягає в поетапному прийнятті цього рішення. Процес кредитування проходить такі етапи.

Зміст операцій, що проводяться на певному етапі кредитування	Банківські працівники, відповідальні за ухвалення рішення на цьому етапі
1	2
1. Розгляд заявки на одержання кредиту	Кредитний працівник — провідний фахівець або керівник кредитного відділу
2. Вивчення кредитоспроможності позичальника	Інший кредитний працівник або працівник відповідного відділу, що здійснює оцінку кредитоспроможності
3. Структурування позички. На цьому етапі завершують підготовку до укладення договору, визначають основні параметри позички	Кредитний працівник

1	2
4. Переговори про укладення договору з клієнтом	Кредитний працівник і представник позичальника
5. Укладення кредитного договору	Кредитний комітет, керівництво банку або кредитний працівник
6. Видача позички	Бухгалтерія банку
7. Контроль за цільовим використанням і своєчасною сплатою відсотків та основного боргу	Бухгалтерія банку, кредитний працівник

Під методом кредитування розуміють способи видачі й сплати кредиту, а також форми кредитних рахунків, що при цьому застосовуються відповідно до принципів кредитування та чинного законодавства країни.

У банківській практиці відомо два основних **методи кредитування**.

Перший метод застосовують при *одноразовій видачі* кредиту на конкретний термін, коли питання про надання позички щоразу вирішують індивідуально, з обов'язковим оформленням пакету документів, необхідних для одержання позички.

Другий метод застосовують при видачі кредиту в міру виникнення потреби в ньому протягом заздалегідь обумовленого періоду. При цьому документи, необхідні для видачі позички, оформляють тільки один раз на початку кредитної угоди між банком і позичальником. Такі позички видають у межах заздалегідь установленого банком ліміту кредитування, який вичерпується в міру того, як позичальник використовує позичку.

За першим методом банки можуть видавати:

- одноразові позички;
- гарантійні (резервні) позички.

За другим методом банки можуть застосовувати:

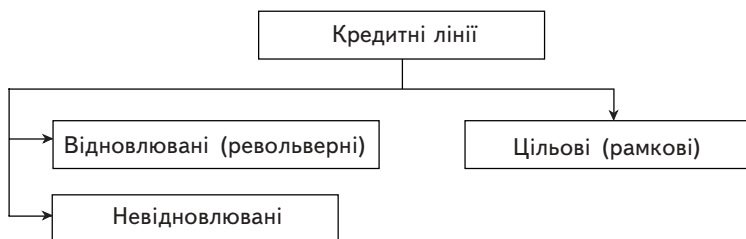
- кредитування через відкриття кредитної лінії;
- кредитування з контокорентного рахунку;
- овердрафтне кредитування.

Одноразові позички видають, як правило, зі звичайного кредитного рахунку на задоволення певної цільової потреби клієнта в коштах на строго обумовлений термін і в день, що настає за днем укладення кредитного договору. Таких позичок клієнт може одержати

кілька (в тому числі й у різних банках). Кожну позичку видають з окремого кредитного рахунку.

Гарантійні позички видають зі звичайного кредитного рахунку одноразово, але протягом обумовленого договором періоду, коли у клієнта може виникнути потреба в кредиті.

Кредитування через відкриття кредитної лінії передбачає, що позичальник може одержувати кредит зі звичайного поточного рахунку в будь-який час протягом обумовленого договором періоду й доти, доки вичерпається встановлений банком ліміт. Причому позичку щоразу видають з того самого рахунку.

Невідновлювана кредитна лінія передбачає, що в разі вичерпання ліміту кредитування за кредитною лінією та погашення позички відносно між банком і позичальником припиняються.

Відновлювана кредитна лінія передбачає автоматичне кредитування й сплату заборгованості в межах встановленого ліміту.

Цільову кредитну лінію відкривають для видачі кредиту з метою оплати розрахункових документів за товари в межах одного контракту й реалізують протягом заздалегідь визначеного періоду.

Контокорентний кредит видають з активно-пасивного (контокорентного) рахунку, за яким кредитування відбувається автоматично, коли претензії до власника рахунку перевищують його надходження.

Про **овердрафтний кредит** ідеться тоді, коли між банком і клієнтом укладено договір про можливість виникнення на поточному рахунку дебетового сальдо. У такому разі кредитування відбувається автоматично, але в межах визначеного договором періоду.

Оскільки позичкова операція — це продаж коштів на комерційних засадах на певний термін, то й сплата відсотка за таку операцію є об'єктивною потребою, складовою самої кредитної операції. Відсоток за надані кредити — це основне джерело доходів комерційного банку, за рахунок яких вони покривають свої витрати й одержують дохід.

Визначаючи відсоткову ставку за кредит, банки виходять з мінімальної норми доходності, яка *має покривати максимальні витрати на позику й містити цільовий прибуток*.

Орієнтуючись на суму доходу за позичкою, банк розраховує ефективну річну відсоткову ставку за кредитом (р):

$$p = \frac{ДП}{К} \cdot \frac{365(360)}{t} 100\%,$$

де ДП — дохід за позичкою, тобто сума відсоткових платежів за кредитом;

К — сума кредиту, не погашеного клієнтом на день розрахунку;

t — термін користування виданим кредитом.

Розмір відсоткової ставки та порядок її сплати визначають у кредитному договорі залежно від таких показників:

- кредитного ризику;
- наданого забезпечення;
- попиту та пропозицій, що склалися на кредитному ринку;
- терміну користування;
- ставки рефінансування, встановленої НБУ, на час видачі кредиту;
- загальної тенденції ставки рефінансування щодо зниження чи зростання;
- кредитоспроможності позичальника, його репутації;
- інших факторів.

Відсотки нараховують на основі умов, зафіксованих у підписаному з клієнтом договорі (помісячно, поквартально і т. д.). *Утримувати з клієнта всю суму відсоткових виплат одноразово під час видачі позички заборонено*.

Суму наступного відсоткового платежу (ВП) визначають за формулою, виведеною з формули ефективної річної відсоткової ставки:

$$ВП = К \frac{pt}{100\% \cdot 365(360)}.$$

При цьому банки застосовують різні моделі, виходячи з точної або приблизної кількості днів у році й місяці.

Загальна сума боргу клієнта перед банком разом із несплаченими відсотковими платежами (ЗСБ):

$$ЗСБ = К \left(1 + \frac{pt}{100\% \cdot 365(360)} \right).$$

Щоб ефективно контролювати виконання умов кредитного договору, а також своєчасність внесення плати за кредит і сплату основного боргу, кредитні працівники формують “Кредитну справу” (досьє клієнта) — своєрідний архів, у якому збирають таку документацію:

- бухгалтерську та фінансову звітність;
- листування;
- результати аналітичного огляду, оцінки кредитоспроможності;
- заставні документи тощо.

Контроль за своєчасною сплатою і повнотою надходження коштів у рахунок сплати боргу та відсотків за користуванням кредитом здійснюють кредитні працівники, які обслуговують цей кредит, за допомогою *аналізу бухгалтерських записів у картках особових рахунків*. Кредитні працівники складають перелік платежів клієнта за позичкою на окремі дати й, користуючись цим переліком, контролюють за даними карток особових рахунків своєчасність і повноту цих платежів.

Позички, за якими виникла аргументована підозра щодо можливості їхньої своєчасної сплати, відносять до категорії *проблемних*.

Щодо проблемних позичок банк здійснює таку роботу:

- вимагає від позичальника додаткову інформацію з оперативного обліку, а також фінансову та іншу інформацію. Проводить детальний аналіз і порівнює його результати з результатами “кредитної справи”;
- разом із працівниками відділу банківської безпеки проводить відповідну роботу з внутрішнім і зовнішнім оточенням клієнта з метою збирання необхідної інформації;
- на основі висновків попередніх двох етапів організовує офіційну зустріч з керівництвом позичальника, щоб розробити план заходів, спрямованих на відновлення стабільності.

За результатами розгляду плану заходів щодо відновлення стабільності підприємства керівництво банку чи кредитний комітет можуть ухвалити рішення *продовжувати кредит* і визначити термін, достатній для сплати боргу.

Непогашені своєчасно кредити, які не пролонговано, погашають з коштів позичальника, гаранта, поручителя, страхової організації, а також за рахунок реалізації заставного права банку.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Закон України “Про інвестиційну діяльність” визначає *інвестиції* як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Розрізняють інвестиції прями та непрямі (портфельні).

Прямі інвестиції — це безпосереднє вкладення коштів у виробництво, придбання реальних активів.

Непрямі (портфельні) інвестиції здійснюються у формі придбання цінних паперів (*портфель цінних паперів*) або надання коштів у довгострокову позичку (*портфель позичок*) у національній чи іноземній валюті (*валютний портфель*).

Банківські інвестиції являють собою *непрямі вкладення* банківських коштів в економіку й відбивають рух фізичного капіталу у формі інвестиційного портфеля банку. До цього інвестиційного портфеля входять зобов’язання, що перебувають в обігу на ринках цінних паперів у вигляді акцій, облігацій та інших високоприбуткових цінних паперів.

Основні цілі банківських інвестицій — забезпечувати збереження коштів, тобто безпеку вкладень, дохідність, ліквідність, а також нарощування вкладень.

Під *безпекою вкладень* розуміють їхню невразливість від потрясінь на фондовому ринку і стабільність в одержанні доходу. Безпеки, як правило, досягають на шкоду дохідності й розширення вкладів, оскільки найбезпечнішими вважають вкладення в облігації державних позик, що їх забезпечують економічна вага і платоспроможність держави.

Під *дохідністю вкладень* розуміють одержання максимально можливих дивідендів на акції й доходів на облігації та інші боргові зобов’язання. Комерційні банки, як і решта інвесторів, розв’язують проблеми дохідності й безпеки. Оптимального співвідношення дохідності й безпеки досягають ретельною періодичною перевіркою і добором цінних паперів до банківського портфеля.

Ліквідність вкладень — це швидке й беззбиткове для їхніх власників перетворення цінних паперів з банківського портфеля в готівкові чи безготівкові гроші. Ліквідність не обов'язково має бути пов'язана з іншими цілями банківських інвестицій. Вона означає, що коли на певний цінний папір встановлено певну ціну, то завжди знайдеться покупець, який виявить бажання і матиме змогу придбати цей цінний папір.

Нарощування вкладень характерне для власників акцій. Збільшення капіталу досягають переважно за рахунок звичайних акцій акціонерних товариств, що діють у передових галузях народного господарства. Такі акції, як правило, приносять невисокі дивіденди, але забезпечують швидке подорожчання капіталу.

Жоден цінний папір не відповідає всім інвестиційним цілям одночасно, тому інвестор має йти на компроміс, обираючи цілі своїх інвестицій. Якщо цінні папери надійні, то їхня дохідність низька, оскільки банки, віддаючи перевагу надійності, скуповують їх за вищу ціну порівняно з номіналом, а це, в свою чергу, знижує дохідність. Якщо прогнози вказують на зростання капіталу, то на такі цінні папери підвищується попит, через це ціни зростають, а дохідність знижується.

Отже, коли комерційний банк обирає собі інвестиційні цілі, перед ним постає питання вибору цінних паперів, що відповідають поставленим цілям.

Класифікація цінних паперів за ризиком зміни їхньої вартості, терміну, ліквідності

Види інвестицій	Ризик зміни вартості	Термін вкладень	Ліквідність
Акції	Високий	Довгострокові	Середня/низька
Облігації	Дуже високий	Довгострокові	Середня/низька
Державні цінні папери	Низький	Короткострокові Середньострокові	Висока Середня

Акції — це цінні папери без встановленого терміну обігу, які засвідчують внесення певного паю до статутного капіталу товариства, підтверджують членство їхнього власника в цьому товаристві та його право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Отже, вкладення банківських ресурсів в акції акціонерних товариств дає змогу власникові акцій одержувати дохід у вигляді дивідендів на вкладений капітал, а також бути співвласником товариства. Банки можуть також створювати дочірні підприємства й передавати їм частину своїх функцій.

Слід зауважити, що банківські вкладення в прості та привілейовані акції різняться за рівнем дохідності й можливістю нарощування при однаковому рівні решти інвестиційних факторів.

Характеристика оцінки факторів банківських інвестицій в акції

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарощування	Ліквідність
Прості акції	Середня	Середній	Середня	Високе	Середня/низька
Привілейовані акції	Середня	Середній	Висока	Середнє	Середня/низька

Отже, банки вкладають кошти в акції (як прості, так і привілейовані) тоді, коли своїми головними інвестиційними цілями обирають дохідність і нарощування вкладень.

В Україні інвестиційна діяльність комерційних банків обмежена законодавством і нормативними актами НБУ:

- загальна сума вкладень в акції інших суб'єктів господарської діяльності, що входять до інвестиційного портфеля банку, обмежена 20% статутного капіталу суб'єкта господарської діяльності. Вкладення в акції інших суб'єктів господарської діяльності, загальна сума яких перевищує 20% статутного капіталу одного суб'єкта господарської діяльності, вважають *інвестиціями до асоційованих осіб*;

- використання банківського капіталу на придбання часток (акцій, цінних паперів) акціонерних товариств, підприємств і недержавних боргових зобов'язань обмежене 50% всієї суми банківського капіталу. При цьому загальний капітал визначають з урахуванням вкладень у цінні папери на інвестиції та вкладень до асоційованих осіб.

Облігації — це свідоцтва про внесення їхніми власниками коштів і зобов'язання відраховувати їм номінальну вартість цих цінних паперів у визначений термін з виплатою фіксованого відсотка.

Залежно від категорії емітента облігації поділяються на *державні* (зобов'язання органів державної влади) й *недержавні* (зобов'язання підприємств, організацій, банків), що дуже відрізняються за оцінкою інвестиційних факторів.

Характеристика оцінки факторів банківських інвестицій в облігації

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарощування	Ліквідність
Облігації підприємств, організацій, банків	Середня	Середній/високий	Висока	Низьке	Середня/низька
Державні облігації	Висока	Низький	Висока*	Низьке	Висока

Найнадійнішими і найбезпечнішими на фондовому ринку вважають державні боргові зобов'язання, позаяк їхнє погашення гарантує держава-емітент. Тому банки, вкладаючи кошти в державні облігації, вирішують такі завдання:

- підтримують високу дохідність власного інвестиційного портфеля;
- спекулюють цінними паперами, тобто купують їх, а потім (по змозі швидко) перепродують з метою одержання доходу за рахунок різниці в ціні;
- формують ринок цінних паперів за допомогою “котирування” певних цінних паперів;
- підтримують ліквідність банку на достатньому рівні.

Нині на фондовому ринку України в обігу перебувають облігації державної внутрішньої позики (ОДВП), емітовані Міністерством фінансів за дорученням уряду. Комерційні банки, виступаючи на ринку ОДВП як інвес-

* У країнах з розвинутою ринковою економікою вкладення в державні цінні папери, на відміну від України, не приносять високих доходів.

тори, можуть брати участь у їхньому первинному розміщенні через аукціони, що їх проводить НБУ. У такому разі комерційні банки, які бажають придбати ОДВП, подають у визначений термін відповідні заявки:

- *конкурентні* (в яких зазначають ціну купівлі й реальну кількість облігацій, що їх хоче придбати банк);
- *неконкурентні* (в яких зазначають лише кількість облігацій).

Конкурентні заявки задовольняються тільки за зазначеною в них ціною, а неконкурентні — за середньозваженою ціною, встановленою за конкурентними заявками, ціни в яких вказано вищі від ціни відсічення.

До участі в первинному розміщенні ОДВП допускаються лише комерційні банки, підключені до комп'ютерної системи “Ліга”.

На вторинному ринку комерційні банки можуть купувати ОДВП у *інших власників*.

Облігації, емітовані підприємствами, організаціями чи банками, вважаються більш ризиковими, з нижчим рівнем безпеки порівняно з ОДВП, але вищим рівнем доходності.

Тому коли банк зацікавлений у максимізації доходності, він певною мірою поступається безпекою. Однак це не означає, що чим менш надійні цінні папери, тим вони дохідніші, оскільки дохідність залежить також від інших факторів.

На інвестиційні операції банків з корпоративними облігаціями поширюється обмеження щодо обсягу таких вкладень у розмірі 50% загального банківського капіталу.

Інвестиційним операціям, як і кредитним, властиві різні фінансові ризики, серед яких головними вважають:

- кредитний;
- зміни курсу;
- ліквідності;
- дострокового відкликання.

Кредитний ризик — це ризик несплати основного боргу й доходу за цінним папером у визначений термін. Для інвестора кредитний ризик тісно пов'язаний з фінансовим станом емітента, з його можливістю відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями.

Ризик зміни курсу — це ризик втрати частини вартості цінного паперу й доходу за ним. Цей ризик тісно пов'язаний з оберненою залежністю між нормою позичкового відсотка й курсом твердовідсоткових цінних паперів.

Із зростанням відсоткових (кредитних) ставок за кредитами курсова вартість цінних паперів падає, і навпаки. Тому банк, що купив цінний папір

в умовах падіння попиту на кредит (а отже, за його високої курсової вартості), змушений продавати його за ціною нижчою за ціну придбання. Саме через від'ємну курсову різницю він втрачає частину доходу.

Ризик ліквідності — це ризик зазнати втрат через неможливість конвертувати цінні папери, що перебувають в інвестиційному портфелі банку, в реальні кошти. Для власника цінних паперів ризик ліквідності тісно пов'язаний з котируванням цих цінних паперів і фінансовими можливостями потенційних інвесторів (у разі операцій на вторинному ринку) та емітентів (у разі погашення фінансових зобов'язань).

Ризик дострокового відкликання — це ризик втрати частини доходу через дострокову сплату емітентом своїх зобов'язань. Цей ризик властивий тільки вкладенням у цінні папери з обумовленою можливістю їхнього дострокового відкликання емітентом. Він тісно пов'язаний з фінансовими можливостями емітента й періодом часу від дострокового відкликання до обумовленого терміну погашення фінансових зобов'язань.

З метою зменшення фінансових ризиків і збільшення дохідності інвестиційних операцій комерційні банки диверсифікують свій інвестиційний портфель, водночас поповнюючи його різноманітними цінними паперами, що відповідають інвестиційним цілям.

ПОСЛУГИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Як **банківські послуги** розуміють такі види банківської діяльності, що супроводжують основні (базові) банківські операції, спрямовані на залучення юридичних і фізичних осіб як постійних клієнтів і на зростання дохідності банківської діяльності.

За характером надання банківські послуги поділяють на такі:

- *кредитні* (лізинг, факторинг, форфейтинг, операції з пластиковими кредитними картками);
- *гарантійні* (видача банком гарантій, поручительств, аваль, акцепт векселів);
- *посередницькі*:
 - а) *агентські* — послуги, що їх банк надає клієнтові, не дістаючи від нього прав власності, а тільки отримуючи повноваження на здійснення операцій від імені клієнта;
 - б) *трастові* — довірене управління та розпоряджання майном за дорученням клієнта;
 - в) *довірчі* — пов'язані із зберіганням цінностей.

Характерною ознакою банківських послуг є надання їх за окрему плату — комісійну винагороду.

Послуги кредитного характеру вимагають наявності в банку надлишкових ресурсів, а тому, крім комісійної винагороди, передбачають виплату відсотка за користування банківськими ресурсами.

Лізинг — це вид підприємницької діяльності, спрямований на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає у наданні лізингодавцем у виняткове користування на обумовлений договором термін лізингоодержувачу майна, яке належить лізингодавцеві або яке він набув у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Залежно від ознак, за якими можна класифікувати лізинг, відомо ряд його різновидів.

1. *За складом учасників угоди* — прямий і непрямий.
2. *За типом майна, що є об'єктом лізингу*, — рухомого майна, нерухомого майна та матеріально-технічної продукції.
3. *За обсягом обслуговування майна, що є об'єктом лізингу*, — чистий лізинг, з повним набором послуг і з неповним набором послуг.
4. *Щодо податкових та амортизаційних пільг* — дійсний, фіктивний і змішаний.
5. *За ринковим сектором* — внутрішній і зовнішній (міжнародний).
6. *За характером лізингового платежу* — грошовий і компенсаційний.
7. *За ступенем окупності* — з повною окупністю, з неповною окупністю.
8. *За умовами амортизації* — з повною амортизацією, з неповною амортизацією.
9. *За умовами амортизації та передачі прав власності на об'єкт лізингу* — оперативний, фінансовий і зворотний.

Прямий лізинг — власник майна самостійно здає об'єкт у лізинг.

Непрямий лізинг — майно передають через посередника. У такому разі учасники можуть укласти класичну тристоронню угоду (постачальник — лізингодавець — лізингоодержувач), а коли угоди великі, учасників може бути й більше.

Лізинг рухомого майна — об'єктом лізингу є машини й транспортні засоби.

Лізинг нерухомого майна — об'єктом лізингу є будинки, споруди, приміщення.

Лізинг матеріально-технічної продукції — об'єктом лізингу є устаткування, обчислювальна та інша техніка, системи телекомунікацій.

Чистий лізинг — усі види обслуговування майна бере на себе лізингоодержувач.

Повний і неповний лізинг — лізингодавець бере на себе повне або часткове обслуговування майна, яке є об'єктом лізингу.

Фіктивний лізинг — лізингова угода має суто спекулятивний характер і її укладають тільки з метою одержання прибутку від користування податковими та амортизаційними пільгами.

Внутрішній лізинг — лізингові суб'єкти перебувають під юрисдикцією однієї держави.

Міжнародний лізинг — суб'єкти лізингу перебувають під юрисдикцією різних держав або майно чи платежі перетинають кордони держави. Міжнародний лізинг поділяють, крім того, на *імпортовий* (коли лізингодавцем є іноземний партнер) і *експортний* (коли лізингоодержувачем є іноземний партнер).

Грошовий лізинг — лізинговий платіж здійснюють у грошовій формі.

Компенсаційний лізинг — платіж здійснюють у формі товарів, що вироблені на устаткуванні, одержаному в користування за лізинговим договором, або у формі зустрічних послуг.

Лізинг із повною чи неповною окупністю передбачає збіг чи незбіг терміну служби майна, що передається в користування лізингоодержувачу, з терміном лізингового договору.

Лізинг із повною чи неповною амортизацією передбачає повну або неповну амортизацію майна, що передається в користування лізингоодержувачу, за період користування ним відповідно до лізингового договору.

Якщо за лізинговим договором лізингоодержувач дістає майно в користування на термін, протягом якого амортизується щонайбільше 90% початкової вартості об'єкта лізингу (на час укладення договору), такий лізинг, згідно із Законом України “Про лізинг”, вважають *оперативним*. При цьому лізинговий об'єкт після закінчення терміну дії договору повертається лізингодавцеві. Якщо лізингоодержувач отримує майно в користування на термін, протягом якого амортизується щонайменше 60% вартості лізингового об'єкта на день укладення договору і після завершення терміну дії договору лізинговий об'єкт переходить у власність лізингоодержувача або він викупляє об'єкт за залишковою вартістю, такий лізинг називають *фінансовим*.

Різновидом фінансового є *зворотний лізинг*, коли майбутній лізингодавець купує майно у власника й передає його тому в лізинг.

Відповідно до чинного законодавства комерційні банки в Україні можуть виступати в ролі лізингодавця, надаючи клієнтам лізингові послуги за відповідним договором, який підписують банк-лізингодавець і клієнт-лізингоодержувач.

Основні умови лізингового договору такі:

- об'єкт лізингу, його вартість;
- термін дії договору;
- розмір, склад і графік сплати лізингових платежів;

- умови страхування об'єкта лізингу;
- умови експлуатації та технічного обслуговування об'єкта лізингу;
- права та обов'язки лізингоодержувача й лізингодавця і т. ін.

Лізинговий платіж має містити:

- суму, яка відшкодовує лізингодавцеві частину вартості об'єкта лізингу, що амортизується протягом терміну, за який вносять плату;
- суму, що її сплачують лізингодавцеві як позичковий відсоток за користування банківськими ресурсами;
- комісійну винагороду лізингодавцеві за надане в лізинг майно;
- суму, яка відшкодовує лізингодавцеві страхові платежі за договором страхування об'єкта лізингу, якщо майно застраховане лізингодавцем;
- суми, які відшкодовують інші витрати лізингодавця, передбачені лізинговим договором.

Отже, лізинговий платіж розраховують як фіксовану загальну суму відшкодувань усіх витрат лізингодавця, пов'язаних із наданням майна в лізинг, плати за ресурси та комісійної винагороди. Лізингову плату вносять періодично протягом терміну дії лізингового договору (зокрема, й нерівномірно) за кожен обумовлений договором період.

Факторинг — це переуступка факторинговій компанії несплачених боргових вимог, векселів, що виникають між контрагентами в процесі реалізації товарів чи послуг на умовах комерційного кредиту.

Згідно з “Конвенцією про міжнародний факторинг”, яку в 1988 р. прийняв Міжнародний інститут уніфікації приватного права, *операцію вважають факторингом* у тому разі, якщо вона задовольняє щонайменше дві з чотирьох його ознак:

- наявність кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог;
- ведення бухгалтерського обліку постачальника, передусім щодо реалізації;
- інкасування дебіторської заборгованості постачальника або інкасування вимог поставки товарів і надання послуг;
- страхування постачальника від кредитного ризику.

Перевідступлення боргових вимог постачальника фактора покладено в основу кількох видів факторингу.

1. **Залежно від ринкового сектора:**

- *внутрішній факторинг* (постачальник, покупець і фактор перебувають у тій самій країні);

- *міжнародний факторинг* (учасники факторингу перебувають у різних країнах).

2. Залежно від ступеня інформування покупця щодо участі фактора в торговій угоді:

- *відкритий факторинг* (боржника, тобто покупця, завчасно повідомляють про участь у торговій угоді факторингової компанії);
- *закритий факторинг, або конфіденційний* (боржника не повідомляють про участь в угоді факторингової компанії).

3. Залежно від умов оплати фактором переуступлених боргових вимог постачальника:

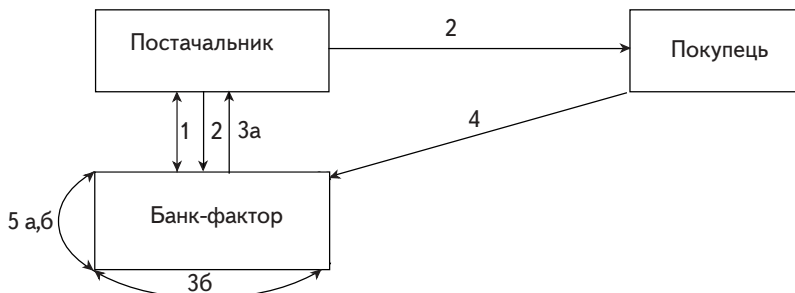
- *факторинг з оплатою вимог з настанням визначеної дати* (фактор перераховує своєму клієнтові-постачальнику суму переуступлених боргових вимог (за мінусом витрат) станом на певну дату або через певний час);
- *факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати* (відповідно до факторингової угоди клієнт, який продав банку дебіторську заборгованість, дістає від нього кошти в розмірі 80–90% загальної суми боргу. Решту 10–20% банк утримує у вигляді компенсації ризику до моменту сплати покупцем боргу).

4. Залежно від прав фактора на зворотну вимогу попередньо сплаченої суми:

- *факторинг із правом регресу* (фактор має право зворотної вимоги до постачальника повернути сплачену суму);
- *факторинг без права регресу* (фактор у разі надання факторингової послуги не має права зворотної вимоги до постачальника).

Фактором можуть бути як спеціалізовані факторингові компанії, так і банки. В Україні комерційні банки надають своїм клієнтам факторингові послуги за умови укладення між банком і клієнтом спеціального договору, в якому передбачено вид факторингу, умови надання послуг, права та обов'язки фактора й клієнта-постачальника.

Схема розрахунків за умов надання банком факторингових послуг

ТЕХНІКА ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ПРИ НАДАННІ БАНКОМ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ

1. Постачальник укладає договір з банком-фактором на факторингове обслуговування.

2. Постачальник відвантажує товар і надсилає платіжні документи від імені фактора покупцеві. Водночас постачальник надсилає документи факторові й перевідступає йому боргові вимоги до покупця.

3. Фактор:

а) гарантує платіж клієнтові-постачальнику у визначений договором термін (якщо це факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати)

або

б) перераховує на рахунок клієнта-постачальника кошти у розмірі встановленого договором відсотка від переуступлених банку боргових вимог до покупця (якщо це факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати).

4. Покупець зобов'язаний перерахувати на користь фактора боргову суму й пеню за відстрочення платежу.

5. Фактор зараховує на рахунок постачальника кошти, що надійшли як оплата за поставлений товар:

а) за мінусом комісійної винагороди (якщо це був факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати);

б) за мінусом:

- попередньо виплаченої суми (вартості) переуступлених боргових вимог;
- комісійної винагороди;
- плати за кредитні ресурси (якщо це був факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати).

Структура плати за факторингові послуги така:

- а) *плата за управління* (тобто *комісійна винагорода* за власне факторингове обслуговування: ведення обліку, страхування на випадок виникнення сумнівних боргів. Розмір цієї плати визначають у відсотках від річного обороту постачальника);
- б) *плата за кредитні ресурси* (нараховується у встановленому договором відсотку на суму коштів, наданих постачальникові достроково у формі попередньої оплати переуступлених боргових вимог. Її ставка звичайно перевищує на 2–4% поточну банківську ставку, яку застосовують у разі короткострокового кредитування клієнтів з таким самим оборотом і кредитоспроможністю, що обумовлено необхідністю компенсувати додаткові витрати й ризик факторингової компанії чи банку, який відіграє роль фактора).

Якщо йдеться про кредитування експортера шляхом купівлі в нього векселів чи інших боргових вимог до імпортера без права регресу, говорять про надання форфейтингу. Інакше кажучи, **форфейтинг** — це міжнародний відкритий факторинг з умовою кредитування у вигляді обліку векселів або попередньої оплати боргових вимог до покупця без права регресу.

Одним з інструментів безготівкових розрахунків у сучасних платіжних системах є **пластикові картки**. Емітовані банками пластикові картки (банківські пластикові картки) за характером операцій, здійснюваних за їхньою допомогою, поділяють на дебетові й кредитні.

Дебетова картка — це передбачене обов'язкове відкриття в банку карткового рахунку, з якого кошти автоматично знімаються, якщо клієнт купує товар чи послуги. Причому операції за такими картками здійснюються тільки в межах залишку коштів на рахунку в банку.

Кредитна картка передбачає можливість для її власника одержати споживчий кредит (у межах заздалегідь встановленого мінімуму) під час купівлі товарів чи послуг. Отже, операції за картковими рахунками в цьому разі не обмежуються залишком коштів на рахунку.

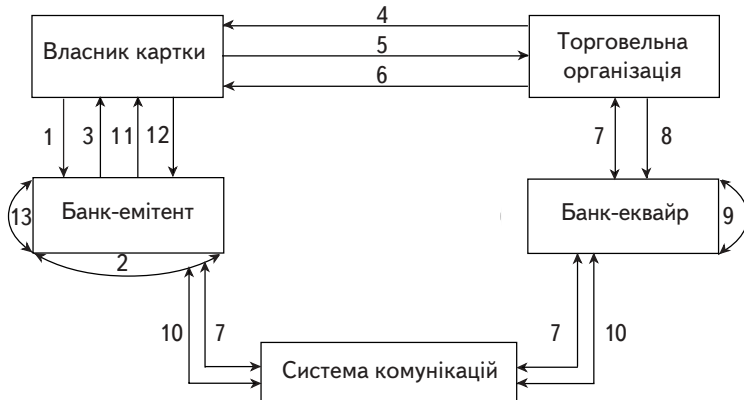
Для клієнтів, які звертаються до банку вперше і платоспроможність яких вивчено недостатньо, а також для “недисциплінованих” клієнтів застосовують *застраховані кредитні картки*. У разі використання таких карток обов’язковою умовою, крім відкриття карткового рахунку, є внесення власником картки коштів на депозит, який стає власністю банку, якщо клієнт не сплатить борги за кредитною картою.

З юридичного погляду суть операцій з кредитними картками полягає в тому, що власник картки й торговельна організація (після того, як у банку попередньо відкрито рахунок) домовляються будь-яку угоду між собою врегульовувати *дебетуванням* рахунку власника картки й *кредитуванням* рахунку торговельної організації на суму покупки, зробленої власником картки.

При цьому *платіж*, за винятком обумовлених випадків, має бути *безумовний і завершений*. Це передбачає наявність таких контрактів:

- між торговельною організацією й власником картки щодо продажу товарів і послуг;
- між банком і торговельною організацією щодо згоди банку приймати картки як плату за товари та послуги;
- між банком і власником картки щодо відшкодування банку суми, сплаченої торговельній організації за операцією з кредитною картою.

Схема розрахунків із застосуванням кредитної картки

ТЕХНІКА ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КРЕДИТНОЇ КАРТКИ

1. Клієнт подає до банку заяву на придбання кредитної картки. Форму заяви визначає банк. Він також оцінює платоспроможність клієнта (для цього додатково подаються відповідні документи).

2. У разі позитивного вирішення питання банк відкриває клієнтові спеціальний картковий рахунок. Банк запроваджує два види обмежень у розрахунках кредитними пластиковими картками:

- загальний ліміт суми несплаченої заборгованості за картковим рахунком, якого потрібно дотримуватися протягом усього терміну користування картою;
- разовий ліміт на суму однієї покупки.

Водночас виготовляють персональну пластикову картку, на яку заносять спеціальну інформацію:

- прізвище та ім'я власника картки;
- номер карткового рахунку;
- термін дії картки.

3. Кредитну картку видають клієнтові.

4. Клієнт здійснює покупку товарів чи послуг.

5. Покупець подає для оплати кредитну картку.

6. Продавець видає торговий рахунок (якщо покупку зроблено в межах наявного залишку коштів на рахунку власника картки).

7. Продавець робить запит до банку-емітента про можливість кредитування власника картки і видає торговий рахунок (у разі одержання підтвердження).

8. Після закінчення робочого дня (тижня, місяця) торговельна організація подає до банку-еквайра торгові рахунки за операціями з використанням кредитних карток.

9. Банк зараховує кошти на рахунок торговельної організації.

10. Банк-емітент і банк-еквайр здійснюють розрахунки між собою.

11. Банк-емітент надсилає власникові картки виписку з карткового рахунку, де зазначається перелік усіх операцій, проведених за певний період, а також суми й терміни погашення заборгованості. Власник картки може обрати один із двох альтернативних варіантів:

- погасити заборгованість без виплати відсотків протягом пільгового періоду (20–25 днів після дати платежу, зазначеного у виписці);
- продовжити кредит за межі пільгового періоду з нарахуванням 1,5–2% на місяць на суму непогашеного середньоденного залишку заборгованості.

12. Власник кредитної картки (клієнт банку-емітента) погашає споживчий кредит.

13. Банк зараховує кошти в кредит карткового рахунку власника кредитної картки.

Операції з кредитними картками належать до числа найдохідніших видів банківської діяльності. У середньому дохід на одиницю затрат у цій сфері банківської діяльності вищий, ніж в інших видах операцій, оскільки банки, обслуговуючи кредитні картки, йдуть на підвищений ризик.

Дохід банку-емітента за операціями з кредитними картками становлять:

- проценти за споживчими кредитами, наданими власникам емітованих банком карток;
- річні членські внески;
- комісійні за інформаційний обмін, які виплачують банки-еквайри;
- збори за порушення договірних умов.

Дохід банку-еквайра за операціями з кредитними картками становлять:

- дисконт за торговими рахунками, який стягують з торговельної організації;
- дохід від продажу та оренди обладнання;
- використання коштів на депозитних рахунках.

Гарантійні послуги банку передбачають надання клієнтам гарантій та поручительств і супроводжують його основні активні операції:

- кредитні, коли банк надає гарантії та поручництва своїм клієнтам у разі, якщо вони одержують кредити в інших банках;
- розрахунково-касові, коли банк є акцептантом, авалістом за векселями свого клієнта.

Акцепт Векселя — це операція, коли платник підтверджує свою згоду оплатити вексель. Отже, *акцептування* — це своєрідна гарантія від подання неправомочних вимог.

Подавати вексель до акцепту можна в будь-який час після його видачі й аж до настання терміну його оплати. Конкретні умови (подання до акцепту з визначенням терміну, без нього чи взагалі без акцепту) мають заздалегідь визначати й датувати векселедавець та індо-санти.

Звичайно вексель подає до акцепту банк за адресою платника, що, як правило, відповідає місцю проживання самого платника.

Якщо акцептантом (особою, яка підтверджує свою згоду оплатити вексель) є банк, то такий вексель набуває статусу першокласного платіжного засобу.

Акцепт векселя не є обов'язковим, але він — необхідна умова вільного обігу комерційних векселів на ринку цінних паперів.

Аваль — це вексельне поручительство, тобто зобов'язання, що його дає третя особа (звичайно банк) як за векселедавця, так і за будь-яку іншу зобов'язану за векселем особу.

Аваліст і особа, за яку він поручився, несуть *солідарну відповідальність за векселем*. Якщо аваліст оплачує вексель, до нього переходять усі права, що впливають з векселя, як проти того, за кого він поручився, так і проти того, хто з огляду на переказний вексель має зобов'язання перед цим останнім.

Агентські послуги — це послуги, в разі надання яких клієнт, не втрачаючи прав власника, уповноважує банк на проведення певних операцій від його (клієнта) імені. Це можуть бути послуги, пов'язані зі збереженням майна, інвестиціями та комерційними операціями, оплатою рахунків, сплатою податків, операціями купівлі-продажу, оформленням і відновленням страхових полісів та ін.

Агентські послуги супроводжують усі види банківських операцій, як і консультативно-інформаційні, що стосуються фінансового аналізу та бухгалтерського обліку, оцінки платоспроможності як самого клієнта, так і його партнерів, організації емісії цінних паперів та їхнього обігу на вторинному ринку, вибору напряму інвестування коштів, вибору форм розрахунків і можливих видів лізингу, факторингу і т. п.

Трастові послуги — це операції банків та інших фінансових інститутів з управління майном і виконання інших послуг за дорученням клієнтів і в їхніх інтересах на правах довіреної особи.

На підставі укладеного договору між зацікавленими сторонами довірена особа набуває відповідних прав і виступає розпорядником майна, в тому числі й залишків на банківських рахунках.

Комерційні банки можуть здійснювати для своїх клієнтів такі *трастові операції*:

- оформлення довіреності для приватних осіб, у тому числі на управління майном у вигляді акцій та інших фондових цінних паперів, нерухомості й іншого майна, переданого на відповідальне зберігання чи за заповітом;

- виконання довірчих функцій за дорученням акціонерних товариств;
- виконання агентських послуг для приватних і юридичних осіб;
- розпорядження майном клієнтів за заповітом.

Довірчі послуги — це послуги, пов'язані з довірчим зберіганням цінностей у банківських сейфах і камерах.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ТА ЙОГО ОПЕРАЦІЇ

Емісія грошей — одна з найдавніших функцій центральних банків. Вона охоплює *емісію готівкових грошей* для забезпечення касових банківських операцій з метою обслуговування клієнтів та емісію грошей банківського обороту, створених при кредитуванні центральними банками комерційних банків і уряду.

Згідно з Законом України “Про банки і банківську діяльність” НБУ належить право:

- випускати національні грошові знаки за рішенням Верховної Ради України;
- визначати вид національних грошових знаків;
- визначати номінал національних грошових знаків;
- встановлювати відмінні ознаки національних грошових знаків;
- визначати систему захисту національних грошових знаків;
- регулювати кількість грошей, що перебувають в обігу.

Крім того, НБУ належить монопольне право на випуск в обіг грошей.

Право НБУ на випуск національних грошових знаків, визначення їхнього виду, номіналу, відмінних ознак і систем захисту практично реалізоване в процесі запровадження грошової реформи 1996 року, коли було введено в обіг нову національну грошову одиницю України — гривню.

На сучасному етапі емісію грошей НБУ здійснює переважно в процесі кредитування комерційних банків та уряду. При цьому *забезпеченням грошей*, випущених в обіг, можуть бути:

- державні цінні папери;
- комерційні векселі;
- власні боргові зобов’язання банків та уряду;
- золотовалютні резерви.

В Україні в загальному обсязі грошової маси переважає готівка. На використання переважно готівки підприємства та

організації підштовхує невизначеність перспектив економічного розвитку, непередбачуваність урядових рішень, неефективність податкової політики та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.

Регулювання готівкового грошового обігу з боку НБУ на практиці зводиться до регламентації:

- касових операцій об'єктів господарювання;
- касових операцій комерційних банків;
- готівкових платежів громадян;
- емісійно-касових операцій установ НБУ.

Основні принципи організації готівкового грошового обігу суб'єктів господарювання визначено нормативними актами НБУ, передусім "Порядком ведення касових операцій у народному господарстві України" (від 13.10.97, № 334) та Інструкцією № 4 "Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України" (від 13.10.97, № 335):

- суб'єкти господарювання, що мають поточні рахунки в банку, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків;

- міжгосподарські розрахунки можна проводити як у безготівковій, так і в готівковій формі;

- проводячи готівкові розрахунки, підприємство-бенефіціар обов'язково має надавати підприємству-платнику документ, що підтверджує витрату останнім готівки для здійснення платежу;

- суб'єкти господарювання мають право здійснювати платежі готівкою як за рахунок коштів, одержаних у банку, так і за рахунок власної готівкової виручки від реалізації;

- готівкову виручку від реалізації можна використовувати в необхідній кількості для забезпечення статутної та господарської діяльності, крім виплат на заробітну плату та інших платежів, пов'язаних з оплатою праці, а також виплати дивідендів. Ці витрати суб'єкти господарювання мають покривати лише за рахунок коштів, одержаних у банку;

- банки повинні видавати готівку суб'єктам господарювання на цілі, зазначені в грошовому чеку, не вимагаючи подання обґрунтованих документів і розрахунків;

- банки видають готівку суб'єктам господарювання тільки в межах наявного залишку коштів на їхніх рахунках;

- зберігання готівки в касах суб'єктів господарювання допускається в межах установлених банком чи самим клієнтом лімітів залишку готівки в касах на кінець операційного дня. Ліміти визначають з ураху-

ванням характеру діяльності підприємства, обсягу касових оборотів, віддаленості від установи банку, терміну й порядку інкасації, графіка заїзду інкасаторів та ін.;

- понадлімітні залишки готівки суб'єкти господарювання зобов'язані здавати в установи банків для зарахування на їхні рахунки. Порядок і терміни здавання готівки встановлює банк, який обслуговує відповідне підприємство. При цьому інкасувати кошти можна безпосередньо в банк готівкою, розрахунковими чеками або переказами через підприємства Міністерства зв'язку;

- понадлімітні готівкові залишки в касах суб'єктів господарювання допускаються тільки в дні виплати заробітної плати та прирівняних до неї платежів.

З метою дотримання перелічених основних принципів організації готівкового грошового обігу в народному господарстві НБУ встановлює порядок:

- функціонування каси — спеціального приміщення для проведення касових операцій;
- приймання, зберігання та видачі готівки через каси суб'єктів господарювання;
- оформлення касових документів;
- ведення касової книги;
- терміни здавання грошової виручки в банк;
- витрачання грошей безпосередньо з готівкової виручки;
- лімітування готівкового залишку в касах підприємств та організацій;
- розрахунків готівкою між суб'єктами господарювання;
- контролю за дотриманням касової дисципліни.

Основні принципи організації касових операцій комерційними банками визначено Інструкціями НБУ № 1 “З організації емісійно-касової роботи в установах банків України” (від 07.07.94, № 129) та № 4 “Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України” (від 13.10.97, № 335):

- для роботи з готівковою комерційні банки повинні мати операційну касу, до якої можуть входити прибуткові, видаткові, прибутково-видаткові, вечірні каси, каси перерахування грошей, каси розміну, каси обміну грошей;
- усю готівку, що надходить до операційної каси банку, до кінця операційного дня потрібно прибуткувати й зарахувати на відповідний рахунок у день її надходження;

- банки повинні видавати готівку клієнтам, які мають у даній установі банку рахунки, тільки в межах наявного залишку коштів на цих рахунках;

- банки мають раціонально організовувати грошовий обіг через каси, а саме: задовольняти потреби клієнтів у готівці за рахунок надходжень до операційної каси;

- установи банків, що мають надлишок готівки, повинні вилучати його з операційної каси й передавати до оборотної каси регіонального управління НБУ (власними силами за оголошеннями про виведення готівки або через інкасаторів НБУ) або ж продавати його своїм установам чи іншим комерційним банкам. При цьому суму коштів у розмірі надлишку готівки, яку вилучають з операційної каси, зараховують на кореспондентський рахунок цього комерційного банку в НБУ;

- установи банків, що потребують підкріплення операційної каси, мають право переміщувати готівку з оборотних кас регіональних управлінь НБУ (власними силами на основі платіжних доручень або через інкасаторів НБУ) чи купляти готівку в своїх установах або в установах інших комерційних банків. При цьому суму коштів у розмірі підкріплення операційної каси списують з кореспондентського рахунку цього комерційного банку.

З метою дотримання перелічених принципів організації касових операцій у комерційних банках НБУ встановлює порядок:

- функціонування операційних кас комерційних банків;
- оформлення касових документів;
- ведення касових журналів;
- експертизи грошових білетів і монет;
- касового обслуговування установ комерційних банків регіональними управліннями НБУ;
- інкасації грошової виручки;
- дотримання касової дисципліни;
- прогнозування касових операцій комерційних банків;
- підкріплення операційних кас комерційних банків і вилучення готівкового надлишку з операційних кас.

Особливе місце в забезпеченні касового обслуговування своїх клієнтів і в управлінні власними касовими операціями посідає складання *прогнозного розрахунку касових оборотів* банку на кожен наступний квартал. У прогнозованому розрахунку банки визначають джерела та обсяги надходжень готівки до банківських кас (за приходом роз-

рахунку), а також цільове спрямування та обсяги видачі готівки з банківських кас (у видатковій частині розрахунку).

Приход

1. Надходження торгової виручки.
2. Надходження виручки від усіх видів транспорту.
3. Надходження квартирної плати та комунальних платежів.
4. Надходження виручки видовищних підприємств.
5. Надходження виручки підприємств побутового обслуговування.
6. Надходження на рахунки колективних сільськогосподарських підприємств.
7. Надходження на рахунки за вкладами громадян.
8. Надходження від підприємств зв'язку.
9. Інші надходження.
10. Купівля готівки комерційними банками.
11. Підкріплення оборотної каси з резервних фондів.

Видатки

1. Видачі на оплату праці, грошові виплати й заохочення, інші виплати, що не входять до складу фонду оплати праці.
2. Видачі на закупівлю сільськогосподарських продуктів.
3. Видачі з рахунків колективних сільськогосподарських підприємств.
4. Видачі на виплату пенсій, допомог і страхових відшкодувань.
5. Видачі з рахунків за вкладами громадян.
6. Видачі підкріплень підприємствам зв'язку.
7. Продаж готівки комерційними банками.
8. Перерахування з оборотної каси до резервних фондів.

Базою для постатейного прогнозування обсягу готівкових надходжень і видач є касові заявки підприємств та організацій, яких обслуговує ця установа комерційного банку. Термін подання касової заявки банк визначає під час укладення договору на розрахунково-касове обслуговування (звичайно заявки слід подавати за 55-60 днів до початку кварталу, на який складають прогнозний розрахунок).

Прогнозуючи надходження торгової виручки, виходять із загальног обсягу товарообороту, від якого віднімають неінкасовану виручку. Решту виручки має бути здано безпосередньо до банку готівкою та розрахунковими чеками або переказано торговельними організаціями на свої рахунки в банку через підприємства зв'язку. У прогнозному розрахунку беруть до уваги тільки суму торгової виручки, яку буде здано безпосередньо до банку готівкою.

Прогнозуючи надходження до каси банку від транспортних, видо-вищних підприємств, підприємств побутового обслуговування та колективних сільськогосподарських підприємств, виходять з обсягу надання платних послуг і реалізації продукції, з якого виключають готівкові витрати безпосередньо з виручки.

Прогнозуючи надходження квартирної плати та комунальних платежів, виходять із суми доходів комунальних підприємств, яку зменшують на суму комунальних платежів, що надходять у безготівковій формі.

Прогнозуючи видачі на оплату праці, виходять із фонду оплати праці, який зменшують на суму перерахувань у безготівковій формі й коригують залежно від сум видач заробітної плати за вихідні дні за термінами, що припадають на інші квартали.

Прогнозуючи видачі на виплату пенсій, допомог і страхових відшкодувань, із їхньої загальної суми виключають податки, що їх утримують, коли виплачують допомоги за тимчасовою непрацездатністю, а також суми бюджетних асигнувань на покриття поштових витрат, коли пенсії виплачують через підприємства зв'язку.

Видачі на закупки сільськогосподарської продукції прогнозують, виходячи з вартості цієї продукції, яку закупляють у населення.

У прогнозованому розрахунку операції підприємств зв'язку відбивають у вигляді сальдо: якщо у підприємств зв'язку обсяги операцій з приймання готівки переважають над видачею, то в прогнозованому розрахунку буде надходження від підприємств зв'язку (позаяк готівковий залишок вони повинні здавати до банку). А якщо видачу готівки проводимуть у більших обсягах, ніж запрогнозовано її надходження, то підприємства зв'язку звертатимуться до банку за підкріпленням. У такому разі в прогнозованому розрахунку касових оборотів комерційного банку плануватимуть видачі підкріплень підприємствам зв'язку.

Загалом перевищення прибуткової частини прогнозованого розрахунку касових оборотів банку над видатками означає, що в банківській касі надійде грошей більше, ніж того вимагатиме забезпечення потреби в готівці. Унаслідок цього сума касової готівки в банку на кінець кварталу, на який складають прогноз, збільшиться порівняно із сумою готівки на початок кварталу. Готівковий надлишок має бути вилучений з обороту, тому банк прогнозуватиме у видатковій частині продаж готівки іншим комерційним банкам або своїм установам. Якщо попиту на надлишок готівки нема, її потрібно переміщати в оборотні каси регіональних управлінь НБУ.

Перевищення видатків над приходною частиною означає, що до каси банку надійде грошей менше, ніж потрібно для видачі у кварталі, на який складають прогноз. Тому банк муситиме використовувати гроші, наявні в касі на початок кварталу. Якщо їх не вистачає, виникає потреба підкріпити операційну касу. Тому банк прогнозуватиме купівлю готівки у своїх установ чи установ комерційних банків. Якщо такого джерела не буде, операційну касу можна підкріпити з оборотної каси регіонального управління НБУ.

Основні принципи організації емісійно-касових операцій в установах НБУ викладено в Інструкції НБУ № 1:

- для оновлення готівкової маси в обігу та забезпечення грошового обігу білетами й монетами різного номіналу НБУ створює резервний фонд банкнот і монет у Центральному сховищі та запаси готівки в регіональних управліннях НБУ;
- для проведення касових операцій установи НБУ мають оборотні каси;
- з оборотних кас установи НБУ проводять операції з метою підкріплення операційних кас комерційних банків відповідно до їхніх заявок. При цьому готівку комерційним банкам видають тільки після того, як вони здійснять оплату з кореспондентського рахунку;
- установи НБУ самостійно визначають розмір готівкового залишку в оборотній касі на кінець операційного дня;
- якщо готівки в оборотній касі недостатньо, установи НБУ, щоб забезпечити нормальне касове обслуговування комерційних банків регіону, переміщують кошти з грошових сховищ (підкріплення оборотної каси);
- у кінці операційного дня готівковий надлишок вилучають з оборотної каси й зараховують до сховища;
- підкріплення готівкових запасів у сховищах регіональних управлінь здійснюють за письмовим розпорядженням управління організації роботи з готівкою Департаменту готівкового грошового обігу НБУ відповідно до заявки;
- грошові сховища регіональних управлінь підкріплюють з оборотної каси НБУ.

Для всіх своїх установ НБУ запроваджує єдиний порядок:

- функціонування оборотних кас і грошових сховищ;
- встановлення лімітів оборотних кас;
- підкріплення оборотних кас і сховищ;
- оформлення касових документів;
- вилучення з обігу зношених і фальшивих грошових знаків;

- касового обслуговування комерційних банків;
- інкасації виручки, перевезення й пересилання цінностей;
- забезпечення збереження цінностей;
- дотримання емісійно-касової дисципліни;
- ревізії цінностей.

Національний банк України — **організатор міжбанківських розрахунків**. Згідно з Положенням НБУ “Про міжбанківські розрахунки в Україні” (від 08.10.98, № 414), розрахунки між банківськими установами в Україні можна здійснювати, використовуючи:

- прями кореспондентські відносини між банками;
- власну внутрішньобанківську платіжну систему;
- систему розрахункових палат НБУ.

Прямі кореспондентські відносини між вітчизняними банками допускаються з дозволу НБУ тільки в разі, якщо один банк за дорученням іншого виконує на постійній основі окремі операції.

Як **власна внутрішньобанківська платіжна система** в розрахунках між філіями багатofilійних банків використовуються розрахунки через систему міжфіліїних оборотів (МФО).

І прямим кореспондентським відносинам, і розрахункам через систему МФО властивий один суттєвий недолік: вони знімають ресурсне обмеження на депозитну емісію комерційних банків. Тому об’єктивно в розрахунках між вітчизняними банками найширше використовують розрахунки через **систему розрахункових палат НБУ** із застосуванням системи електронних платежів (СЕП). Розрахункова палата НБУ побудована за дворівневим принципом:

на першому рівні — Центральна розрахункова палата (ЦРП), підпорядкована безпосередньо центральному апарату;

на другому рівні — регіональні розрахункові палати (РРП), які є підрозділами регіональних управлінь НБУ.

Для проведення розрахунків комерційним банкам, крім кореспондентських рахунків, відкритих в операційному управлінні, у РРП відкривають **технічні кореспондентські рахунки**.

На технічних рахунках відбивають усі платежі, проведені певним комерційним банком за його зобов’язаннями й за дорученням клієнтів, а також суми всіх надходжень, що їх перераховують інші банки на користь цього банку чи його клієнтів.

За результатами дня обороти, проведені на технічних рахунках, загальними сумами відбивають на кореспондентському рахунку, відкритому в операційному управлінні.

Для проведення цих операцій з 1994 р. використовують *систему електронних міжбанківських розрахунків* (систему електронних платежів), основними складовими якої є:

- програмно-технічний комплекс;
- електронна пошта;
- засоби захисту інформації.

Програмно-технічний комплекс побудовано за трирівневим принципом.

1. На рівні комерційних банків використовують програмно-технічний комплекс АРМ-3 (автоматизоване робоче місце), який забезпечує перевірку пакетів електронних розрахункових документів, підготовлених банком, обмін документами, передачу та захист від несанкціонованого втручання.

2. На рівні РРП використовують програмно-технічний комплекс АРМ-2, який забезпечує обмін електронними розрахунковими документами між РРП і банками, ведення технічних кореспондентських рахунків, передачу результатів розрахунків на кінець робочого дня до РУ НБУ, обмін інформацією з ЦРП і захист інформації від несанкціонованого втручання.

3. На рівні ЦРП НБУ використовують програмно-технічний комплекс АРМ-1, який забезпечує захист інформації від несанкціонованого втручання, перевірку правильності та узгодженості функціонування РРП, а також надання звітної інформації в системі загалом.

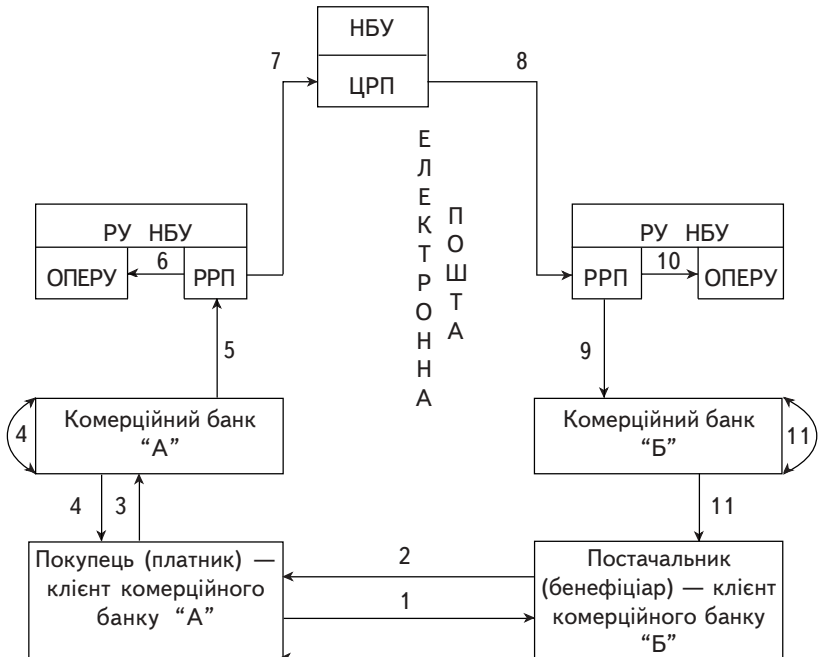
Електронна пошта НБУ — це система організаційно-технічних і програмно-технічних засобів, що забезпечують інформаційну взаємодію між окремими установами банків, а також між установами банків та їхніми безпосередніми клієнтами. В основу електронної пошти покладено *електронний розрахунковий документ*, що містить встановлені реквізити й несе інформацію про перерахування коштів. При передачі інформації електронною поштою та її зберіганні на магнітних носіях електронний розрахунковий документ набуває вигляду окремого файла.

Отже, всі операції за міжбанківськими розрахунками між ЦРП і РРП здійснюються з використанням електронних розрахункових документів, які передаються електронною поштою у вигляді файлів через АРМ-1. Так само здійснюються операції між РРП і комерційними банками, але через АРМ-2 (між окремими РРП) та АРМ-3 (між РРП і комерційними банками). Інформацію між окремими банками й клієнтами можна передавати як із використанням АРМ “Клієнт-банк” у вигляді електрон-

них розрахункових документів, так і за допомогою платіжних і розрахункових документів на паперових носіях (платіжні доручення, вимоги-доручення, чеки, акредитивні заяви, векселі, платіжні вимоги).

Схематично міжбанківські розрахунки через систему СЕП можна зобразити так (на прикладі виконання банком платежів за дорученням клієнта, якщо контрагентів за угодою обслуговують комерційні банки різних регіонів):

Схема здійснення міжбанківських розрахунків через систему СЕП

ТЕХНІКА ЗДІЙСНЕННЯ МІЖБАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ

1. Постачальник і покупець укладають договір на поставку продукції, виконання робіт чи надання послуг і обумовлюють форму безготівкових розрахунків (наприклад, платіжними дорученнями).

2. Постачальник відвантажує продукцію, виконує роботу чи надає послуги.

3. Покупець передає банку “А” платіжне доручення на оплату одержаних товарів, виконання робіт чи надання послуг (на паперових або електронних носіях у вигляді файлів через АРМ “Клієнт-банк”).

4. Комерційний банк “А” списує кошти відповідно до платіжних доручень з поточного рахунку свого клієнта-покупця і передає йому виписку з особового рахунку.

5. Проведену операцію відображають на технічному кореспондентському рахунку банку “А”, відкритому в РРП.

6, 10. На кореспондентському рахунку, відкритому в ОПЕРУ РУ НБУ, відображають обороти, здійснені протягом операційного дня.

7, 8. Проводять операції, пов'язані зі списанням коштів з кореспондентського рахунку в комерційному банку “А” й зарахуванням їх на кореспондентський рахунок у комерційному банку “Б”, і відображають їх у ЦРП.

9. Відображають операцію на технічному кореспондентському рахунку в банку “Б”.

11. Комерційний банк “Б” зараховує кошти на поточний рахунок свого клієнта-постачальника і передає йому виписку з особового рахунку.

Національний банк України як головний банкір для банків другого рівня визначає правила функціонування міжбанківського ринку кредитів в Україні й порядок одержання кредитів в установах НБУ як кредитора в останній інстанції.

Кредитні операції НБУ об'єктивно не обмежуються сумою акумульованих кредитних ресурсів: як банк першого рівня він видає кредити на емісійному рівні, незалежно від стану пасивної частини свого балансу на день видачі. Ці кошти вилучають з обороту за умови повної або часткової сплати комерційними банками кредитів, одержаних у НБУ, сплати відсотків за ці кредити, а також купівлі комерційними банками державних цінних паперів.

Комерційний банк, щоб одержати кредит, має виконати певні вимоги НБУ, серед яких:

- обов'язкова реєстрація та одержання ліцензії на здійснення банківської діяльності;

- обов'язкове функціонування на банківському ринку не менше одного року;
- дотримання економічних нормативів, що регулюють банківську діяльність в Україні;
- дотримання визначеного порядку обов'язкового резервування;
- дотримання встановлених правил ведення та подання до НБУ бухгалтерської звітності.

На початку своєї діяльності НБУ проводив селективну політику адресного кредитування комерційних банків, а з середини 1994 р. відмовився від неї й почав організовувати кредитні аукціони.

Кредитні аукціони проводять після попереднього повідомлення про це комерційних банків із зазначенням дати, умов проведення, терміну, мінімальної суми кредиту й стартової відсоткової ставки за користування ним. З 1996 р. кредити через кредитні аукціони почали надавати за умови забезпечення активів заставою чи поручництвом третьої особи.

На кредитному аукціоні заявки задовольняються в міру зниження запропонованої в них відсоткової ставки, починаючи від найнижчої і до вичерпання запропонованого обсягу кредитів, досягнення встановленої стартової відсоткової ставки чи задоволення всіх заявок.

Комерційні банки, заявки яких задоволено, укладають з РУ НБУ кредитні договір, після чого кошти перераховують на кореспондентський рахунок банку-позичальника.

З кінця 1996 р. НБУ починає видавати комерційним банкам *ломбардний кредит* — короткостроковий кредит під заставу державних цінних паперів.

Ломбардний кредит надають на термін до 10 днів у межах виділеного для кожного РУ НБУ ліміту кредитування. Загальна сума заборгованості конкретного комерційного банку за ломбардними кредитами не повинна перевищувати 75% вартості портфеля цінних паперів, переданих під заставу.

Як забезпечення кредиту приймають внесені до ломбардного списку облігації внутрішньої державної позики, до яких немає претензій і термін сплати яких не збігається з терміном користування кредитом.

Рішення надати кредит ухвалює РУ НБУ на підставі необхідних документів, поданих комерційним банком (заява, картка із зразками підписів осіб, які мають право на підписання документів, строкове зобов'язання й доручення на право реалізації заставлених цінних паперів). Комерційний банк укладає з РУ НБУ кредитний договір, після

чого емісійно-кредитний департамент НБУ блокує на рахунку ДЕПО в НБУ портфель цінних паперів, переданих під заставу, на час користування кредитом. Далі кошти в розмірі наданого ломбардного кредиту перераховують на кореспондентський рахунок комерційного банку.

Після погашення кредиту й відсотків за ним емісійно-кредитний департамент розблоковує рахунки ДЕПО комерційного банку і надає право вільного обігу ОВДП, що були предметом застави.

Якщо коштів на кореспондентському рахунку недостатньо чи зовсім немає, кредит погашають коштами від реалізації цінних паперів, переданих під його забезпечення (згідно з дорученням комерційного банку).

Проводячи розрахунково-кредитне обслуговування комерційних банків, **Національний банк України водночас здійснює нагляд за їхньою діяльністю**. *Мета банківського нагляду* — захищати інтереси вкладників і забезпечувати стабільність та ефективність роботи окремих банків і банківської системи загалом. **Основні завдання банківського нагляду** такі:

- перевіряти відповідність діяльності банківських установ чинному законодавству та вимогам нормативних актів НБУ;
- оцінювати ступені ризику операцій окремих банків, їхніх угруповань і секторів;
- перевіряти стан ліквідності банків;
- контролювати й аналізувати прибутковість банківських операцій, структуру доходів і видатків;
- сприяти розвитку конкуренції й підвищенню конкурентоспроможності окремих банківських установ;
- своєчасно виявляти “проблемні” банки й недоліки в роботі банківського сектора загалом.

Основні форми банківського нагляду:

- реєстрація банківських установ і видача їм ліцензій на здійснення банківської діяльності;
- контроль за дотриманням економічних нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків;
- інспектування комерційних банків і ревізія їхньої діяльності.

Безпосередньо функції органів банківського нагляду в НБУ виконують такі підрозділи:

— *управління реєстрації та ліцензування комерційних банків* реєструє комерційні банки, видає ліцензії на здійснення банківської діяльності (вступний контроль);

— *управління безвиїзного нагляду* збирає, аналізує й узагальнює інформацію щодо дотримання банками економічних нормативів, які регулюють їхню діяльність (попередній контроль);

— *управління інспектування банків* безпосередньо перевіряє діяльність банків на місці (поточний контроль);

— *управління роботи з “проблемними” банками* розробляє і вживає заходів організаційного зміцнення й фінансового оздоровлення “проблемних” банків (поточний контроль);

— *управління координації з питань банківського нагляду* розробляє і вдосконалює методологію банківського нагляду.

Органи банківського нагляду НБУ мають такі повноваження:

- вимагати потрібну інформацію;
- перевіряти звітність на місці;
- застосовувати санкції відповідно до чинного законодавства.

Згідно з Інструкцією “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків” (від 14.04.98, № 141), останні мають щодня подавати до НБУ баланс і звіт про відкриту валютну позицію, а щомісяця таку інформацію:

- баланс;
- звіт про дотримання економічних нормативів;
- балансовий звіт;
- звіт про кредитний портфель;
- звіт про залишки за депозитами;
- звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції.

З метою приведення діяльності комерційних банків у відповідність із нормами чинного законодавства та власними нормативними актами НБУ може вживати до них примусових і непримусових заходів впливу.

Непримусових заходів впливу вживають до комерційних банків у разі незначного підвищення рівня ризику й незначного рівня фінансових проблем. Реакція комерційних банків на ці заходи має добровільний характер. Такі заходи можуть обмежуватися:

- а) *листом комерційного банку* із зобов’язанням розв’язати проблеми, що виникли, й усунути недоліки. Лист містить перелік конкретних заходів, яких зобов’язується вжити комерційний банк;
- б) *письмовим попередженням* органів банківського нагляду про можливість вжити до комерційного банку примусових заходів впливу.

Примусових заходів впливу НБУ вживає до комерційних банків, діяльність яких позначена високим рівнем ризику і які:

- порушують чинне законодавство, чинні нормативи, що регулюють їхню діяльність, а також порядок, терміни й технологію виконання банківських операцій;
- допускають несанкціоновану емісію;
- не виконують нормативних актів НБУ;
- не подають звітності чи подають недостовірну звітність;
- створюють ситуацію, що загрожує інтересам вкладників і кредиторів банку, і діяльність яких збиткова чи перешкоджає діям антимонопольного характеру й праву клієнта вільно обирати банк.

До примусових заходів впливу відносять:

- підвищення норм обов'язкових резервів;
- відкликання ліцензії на здійснення окремих чи всіх банківських операцій;
- стягнення штрафу в розмірі неправомірно одержаного доходу;
- усунення керівництва комерційного банку від управління;
- призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком;
- реорганізацію чи ліквідацію комерційного банку.

Рішення стосовно вжиття будь-якого заходу примусового впливу приймається Правлінням НБУ і оформлюється постановою, за винятком штрафу, який стягують у претензійно-позовному порядку.

Кредитно-розрахункове обслуговування уряду передбачає виконання певних операцій:

- касове обслуговування державного бюджету;
- обслуговування державного боргу;
- кредитування держави в особі уряду.

До **операцій з касового обслуговування державного бюджету** відносять:

- ведення рахунків урядових установ;
- акумулювання податків, що надходять на ці рахунки;
- здійснення платежів з цих рахунків за дорученням Міністерства фінансів (Державного Казначейства).

У світовій практиці застосовують різні *системи касового виконання бюджету*:

- банківську;
- казначейську;
- мішану.

Згідно з Законом України “Про банки та банківську діяльність” (ст. 14), НБУ організовує і здійснює через банківську систему касове виконання державного бюджету.

До 1 липня 1993 р. в Україні діяв порядок касового виконання державного бюджету, що склався ще за часів СРСР. Суть цього порядку полягала в різних схемах фінансування місцевих і державного бюджетів. Місцеві бюджети виконувалися в межах доходів, які реально надійшли, а виконання державного бюджету ґрунтувалося на принципі авансування витатків на кредитній основі.

Бюджетні рахунки організацій, що фінансувалися з державного бюджету України, були, по суті, активними (кредитними), за якими здійснювалося фінансування витатків державного бюджету за рахунок кредитних ресурсів комерційних банків. Такий порядок виконання державного бюджету, розрахований на систему єдиного банку, підривав основи ліквідності комерційних банків як самостійних юридичних осіб. Комерційні банки не мали таких ресурсів, які задовольняли б потребу в авансуванні державних витатків в умовах постійного зростання дефіциту державного бюджету. Тому комерційні банки стали альтернативними НБУ емісійними центрами, допускаючи безресурсну кредитну емісію і здійснюючи міжбанківські розрахунки незалежно від обсягу вільних кредитних ресурсів. У розмірі кредитної емісії оформлялася заборгованість Міністерства фінансів перед НБУ.

Цю проблему було розв’язано із запровадженням у другій половині 1993 р. нового порядку виконання державного бюджету, який виключив автоматизм у кредитуванні державного бюджету. Фінансування почали здійснювати в межах доходів, що реально надійшли. Право на одержання кредиту в разі касового розриву у виконанні державного бюджету лишилося за Міністерством фінансів, але реалізовували його індивідуально укладанням кредитного договору з банком. Отже, державний бюджет почали виконувати за схемою, аналогічною схемі виконання місцевих бюджетів.

Основні недоліки банківської системи касового виконання державного бюджету такі:

- низька ефективність (у зв’язку із зустрічним рухом коштів і осіданням певної частини їх на проміжних ланках);
- слабкий контроль за виконанням бюджету (через те, що ні НБУ, ні комерційні банки не виконують функцій контролю за використанням бюджетних коштів і оперативного управління ними).

З метою підвищення ефективності управління бюджетними коштами і якості контролю за виконанням державного бюджету Кабінет Міністрів України та НБУ своєю Постановою № 13 від 14.01.97 “Про впровадження казначейської системи виконання державного бюджету” запровадили *казначейську систему виконання державного бюджету*.

Із запровадженням казначейської системи касового виконання державного бюджету повноваження учасників бюджетного процесу певною мірою змінилися:

- банки почали здійснювати лише розрахунково-касове обслуговування органів Державного казначейства України (ДКУ);
- на органи ДКУ покладено функції контролю за виконанням державного бюджету та оперативне управління бюджетними коштами.

Розрахунково-касове обслуговування органів ДКУ зводиться до виконання уповноваженими банками таких операцій:

- відкриття, закриття та переоформлення банківських рахунків ДКУ та інших бюджетним установам і організаціям;
- проведення розрахункових операцій у межах реально наявних коштів за дорученням ДКУ чи бюджетної установи;
- забезпечення своєчасного і повного зарахування коштів на рахунок ДКУ та інших установ, що використовують кошти державного бюджету;
- здійснення касових операцій ДКУ з приймання та видачі готівки. Її видають за умови, якщо банк одержує від органів ДКУ доручення на відрахування встановлених загальнодержавних податків і зборів від заробітної плати. Розпорядники бюджетних коштів одержують готівку на цілі, передбачені в їхніх кошторисах доходів і видатків на підставі належно оформленого грошового чека в межах реального залишку грошових коштів на бюджетному рахунку власника чека;
- здійснення операцій з купівлі ОВДП на первинному аукціоні з обов'язковим подальшим їхнім розміщенням.

Державний борг поділяють на внутрішній і зовнішній.

Внутрішній борг — це величина, похідна від стану державного бюджету. У разі виникнення дефіциту державного бюджету держава в особі уряду виходить на внутрішній ринок з метою позичити кошти в юридичних і фізичних осіб та в центрального банку.

У країнах із розвинутою ринковою економікою роль головного утримувача державного боргу виконують саме центральні банки. Однак це, як правило, не означає, що вони безпосередньо кредитують

уряд з метою покриття дефіциту державного бюджету. Центральні банки цих країн є основним кредитором уряду, купуючи державні цінні папери.

Конкретний механізм обслуговування внутрішнього державного боргу залежить від ступеня незалежності центрального банку. Банки, повністю залежні від уряду (так звані “кишенькові”), звичайно використовують для покриття дефіциту державного бюджету механізм видачі прямих касових кредитів. Такий механізм застосовувався в СРСР. В Україні він існував до 1993 р., коли державні видатки здійснювалися за принципом авансування на кредитній основі.

У структурі внутрішнього державного боргу України головним джерелом сплати цього боргу є кредити НБУ. Основу цієї частини боргу становлять прямі касові кредити, що практикувалися до 1995 р., кредити на покриття внутрішнього державного боргу та фінансування державних програм.

У структурі кредитів НБУ кредити уряду займали в ті роки близько 50% загального обсягу, що свідчить про нераціональне використання позичкового фонду країни, позаяк ці кредити являють собою вкладення у невиробничу сферу.

У 1995 р. НБУ зробив перші кроки до раціональнішого використання позичкового фонду — намітився перехід від безпосереднього надання кредитів уряду до *безлімітного* фінансування державного бюджету шляхом випуску й розміщення державних цінних паперів. У такий спосіб внутрішній державний борг почали оформляти державними цінними паперами.

Основними операціями НБУ з обслуговування державного боргу стали:

- емісія державних цінних паперів;
- розміщення державних цінних паперів на вторинному ринку;
- придбання державних цінних паперів для власного портфеля;
- обслуговування зовнішнього фінансування дефіциту державного бюджету.

Як агент уряду НБУ випускає короткострокові облигації внутрішньої державної позики відповідно до умов їхнього випуску та розміщення, затверджених постановою Кабінету Міністрів України.

Функції генерального агента НБУ виконує на підставі договору з Міністерством фінансів України. Продаж ОВДП на первинному ринку проводять у таких формах:

- аукціон з оголошенням обсягу ОВДП, виставлених на продаж;
- аукціон без оголошення обсягу ОВДП, виставлених на продаж;

- продаж з оголошенням обсягу реалізації ОВДП за фіксованими цінами, встановленими на попередньому аукціоні.

На торгах, що їх проводить НБУ, облігації внутрішньої державної позики купують установи комерційних банків і небанківські фінансові установи.

Комерційні банки та їхні філії допускаються до участі в аукціонах за умови, якщо вони укладуть договір про депозитарне та інформаційне обслуговування операцій з облігаціями й набудуть статусу депонента депозитарію НБУ.

ОВДП розміщують у вигляді електронних торгів з використанням телекомунікаційної мережі передачі даних. Усі учасники торгів одержують на підставі угоди програмно-технологічні засоби системи “ЛІГА”, за допомогою яких формуються і передаються заявки на участь у торгах та їхні результати.

НБУ здійснює контроль за надходженням коштів від учасників торгів і перераховує їх до приходної частини державного бюджету. Водночас як депозитарій НБУ зараховує на депозитарні рахунки власників ОВДП, придбаних на торгах, їх відповідну кількість.

Механізм проведення торгів ОВДП ґрунтується на чіткому розмежуванні повноважень між Міністерством фінансів України й Національним банком як його генеральним агентом. НБУ організовує торги ОВДП і здійснює грошові розрахунки за їхніми результатами, а Міністерство фінансів установлює цінові умови придбання державних боргових зобов’язань.

До *зовнішнього державного боргу* України входить заборгованість перед країнами СНД, розвиненими країнами та міжнародними фінансовими організаціями (Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Європейським банком реконструкції та розвитку).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) як кредитор вирішує тільки грошово-кредитні проблеми і не ставить перед собою завдання реабілітації та розвитку економіки країни-позичальниці. Мета Світового банку, основною ланкою якого є Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), полягає в досягненні економічного та соціального прогресу через підвищення ефективності функціонування економічної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату, заохочення іноземних довготермінових інвестицій та регулювання їх міжнародного потоку. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) основне своє завдання вбачає у створенні сприятливих умов для продуктивних виробничих капіталовкладень наданням кредитів на

пільгових умовах у разі недостатності внутрішнього фінансування проектів.

Україна стала членом МВФ, МБРР і ЄБРР у 1992 р. Відтоді вона одержує кредити від цих авторитетних міжнародних фінансових організацій, а обслуговує ці операції Національний банк.

Щоб одержувати кредити від МВФ, країна—член МВФ згідно зі статутом організації, має надавати інформацію, яку Фонд вважає за потрібну. З грудня 1992 р. НБУ надає МВФ балансові звіти — свої та комерційних банків, інформацію щодо валютних курсів і відсоткових ставок, а з 1993 р. — платіжний баланс України.

Щоб покрити платіжний баланс, країна—член МВФ може одержати необхідні кошти в іноземній валюті в обмін на національну терміном до 3—5 років. Кредити погашають через викуп з Фонду своєї національної валюти за конвертовану. Без обмежень будь-яка країна може одержати кредит лише в невеликому розмірі — у межах 25% квоти й на суму іноземної валюти, яку було надано в позичку Фонду (кредити в межах резервної позиції країни у МВФ).

МВФ може надавати позички понад резервну позицію за умови додаткового вивчення валютно-економічного стану країни-позичальниці та вжиття стабілізаційних заходів в інтересах світового фінансового капіталу. Крім того, можливі додаткові кредити:

- *“стенд-бай”* — на умовах, погоджених з МВФ;
- для покриття дефіциту платіжного балансу, спричиненого падінням цін на сировину та структурними зрушеннями в економіці (*компенсаційні кредити*);
- для стабілізації цін на сировину (*стабілізаційні кредити*);
- для країн з характерними серйозними порушеннями платіжного балансу (*розширене кредитування*);
- кредити зі спеціальних фондів.

НБУ, як розпорядник кредитів, використовував кошти (за умовами МВФ) для збільшення валютних резервів з метою підтримання курсу національної грошової одиниці та фінансування дефіциту платіжного балансу.

ЄБРР реалізовує через Національний банк свої проекти, зокрема щодо підтримки вітчизняного малого й середнього бізнесу. У НБУ створено групу управління проектами, на яку покладено роботу щодо мінімізації ризику неповнення проектів, аналізу кредитоспроможності банків-учасників і безпосередніх бенефіціарів, оцінки обґрунтованості проектів, здійснення контролю за їх втіленням, цільовим використанням і своєчасною сплатою кредитів.

Кредити надають шляхом відкриття кредитних ліній під гарантію уряду України. При цьому ризик неповернення кредитів банком-учасником лягає на НБУ. З огляду на це він лишає за собою право на застосування штрафних санкцій, у тому числі на передачу кредитного портфеля банку-учасника, за умови погіршення його фінансового стану чи банкрутства, іншому банку-учасникові кредитної лінії. Зрештою НБУ бере на себе зобов'язання повернути кредит ЄБРР з коштів спеціального резервного фонду, що його формують за рахунок маржі кредитного ризику за кредитами, виданими комерційним банкам.

Національний банк України — це орган державного регулювання економіки країни через розробку і впровадження грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна політика — це сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредитних відносин, які держава здійснює з метою регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості та збалансування платіжного балансу.

Виокремлюють два основних типи грошово-кредитної політики, жодному з яких властивий свій інструментарій:

- рестрикційний;
- експансіоністський.

Рестрикційна грошово-кредитна політика (або політика “дорогих грошей”) — це антиінфляційна політика, яку проводять з метою зниження темпів інфляції. Вона спрямована на обмеження пропозиції грошей. Для досягнення цієї мети НБУ використовує такі інструменти:

- підвищення норм обов'язкового резервування;
- збільшення відсоткових ставок за кредитами, що надаються комерційним банкам;
- скорочення обсягів кредитів, що надаються комерційним банкам;
- продаж цінних паперів на відкритому ринку.

Експансіоністську грошово-кредитну політику (або політику “дешевих” грошей) проводять у період зниження темпів виробництва, депресії, зростання безробіття з метою збільшення пропозиції грошей. Для досягнення цієї мети НБУ використовує такі інструменти:

- зниження норм обов'язкового резервування;
- зменшення відсоткових ставок за кредитами, що їх надають комерційним банкам;
- розширення обсягів кредитів, що надаються комерційним банкам;
- купівлю цінних паперів на відкритому ринку.

Обидва типи грошово-кредитної політики можуть мати як тотальний, так і селективний характер. При *тотальній* грошово-кредитній політиці заходи центрального банку поширюються на всі банківські установи, а при *селективній* — на окремі кредитні інститути чи їхні групи або на певні види банківської діяльності.

Основні об'єкти (індикатори) грошово-кредитної політики:

- сукупна готівкова й безготівкова грошова маса в економіці, від динаміки якої залежить зміна різних компонентів сукупного платоспроможного попиту;
- рівень відсоткових ставок.

Головні орієнтири своєї діяльності НБУ визначає і відображає в основних напрямках грошово-кредитної політики, які щороку затверджує Верховна Рада України.

Як і в монетарній політиці більшості країн з ринковою економікою, НБУ з 1991 р. застосовує принцип багатоваріантного визначення грошової маси, виділяючи при цьому грошові агрегати:

M_0 (грошова маса) — готівка в обігу, сейфах, а також резерви комерційних банків;

M_1 — включає в себе агрегат M_0 і кошти на поточних рахунках і депозитах до запитання в комерційних банках;

M_2 — включає в себе агрегат M_1 і строкові депозити, кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств і організацій;

M_3 — включає в себе агрегат M_2 і кошти клієнтів за трастовими операціями.

НБУ контролює стан грошової маси, встановлюючи цільові орієнтири її зростання (скорочення) на кожен рік з розподілом на квартали й наглядаючи за їх дотриманням. Поточний стан і динаміку грошової маси НБУ визначає за допомогою таких показників:

- готівки в обігу;
- грошової бази (агрегат M_0);
- агрегата M_2 ;
- грошового мультиплікатора M_2/M_0 ;
- швидкості обороту M_2 або M_0 .

Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства гроші мають кредитний характер, тобто грошова маса створюється переважно у процесі кредитно-депозитної діяльності комерційних банків, то центральні банки регулюють структуру й обсяг грошової маси керуванням операціями установ другого рівня банківської системи. На практиці це зводиться до визначення умов кредитно-депозитної емісії за допомогою відповідних інструментів.

Обов'язкове резервування як предмет грошово-кредитної політики полягає у встановленні центральним банком норми мінімальних резервів, що їх усі чи окремі банківські інститути мають тримати в центральному банку на окремому депозитному або резервному кореспондентському рахунку у певному співвідношенні до банківських зобов'язань (вкладів клієнтів).

Змінюючи норму обов'язкового резервування, центральні банки безпосередньо впливають на розмір надлишкових резервів комерційних банків, а отже, на їхній кредитний потенціал, на рівень відсоткової ставки, а зрештою — на обсяг грошової маси. Використовуючи цей механізм, НБУ підвищує норму обов'язкового резервування з метою зменшення грошової маси в обігу, і навпаки, прагнучи збільшити грошову масу, він знижує норму обов'язкового резервування.

Обов'язковому резервуванню підлягають усі кошти юридичних і фізичних осіб, залучені комерційним банком на свій баланс.

До залучених коштів відносять кошти в національній та іноземній валюті, що перебувають на депозитних, поточних, бюджетних рахунках фізичних і юридичних осіб, а також кошти загальнобанківських рахунків. Обов'язкові резерви формують, утримуючи відповідну суму коштів у національній валюті на кореспондентському рахунку комерційного банку в НБУ та в банківській касі протягом встановленого розрахункового періоду.

Суму залишків залучених коштів для розрахунку обов'язкових мінімальних резервів визначають за середньоарифметичною, а норму резервування та розрахунковий період НБУ змінює залежно від завдань щодо обсягу грошової маси в обігу. Так, протягом 1997–1998 рр. норма резервування змінювалася з 15 до 11%, а потім до 16,5%. Розрахунковий період спочатку збільшився з 10 до 15 днів, а з вересня 1998 р. НБУ зобов'язав комерційні банки дотримуватися норми обов'язкового резервування щодня.

Мінімальні резервні вимоги — це інструмент монетарного регулювання, придатний для вирішення стратегічних завдань грошово-кредитної політики. Для вирішення тактичних завдань центральні банки використовують такі інструменти, як *кредитна* та *процентна політика*, а також *операції з купівлі-продажу державних цінних паперів*.

Щоб зменшити грошову масу в обігу, НБУ скорочує обсяги кредитів, що надаються комерційним банкам, і підвищує плату за ці кредити, а щоб розширити грошові пропозиції, навпаки, збільшує обсяги кредитів і знижує

плату за них. У першому випадку гроші стають “дорожчими”, а інструменти відповідають рестрикційній грошово-кредитній політиці. У другому випадку гроші, навпаки, стають “дешевшими”, а інструменти належать до інструментарію експансіоністської грошово-кредитної політики.

Останніми роками обсяг грошової маси збільшується переважно за рахунок кредитної емісії. Однак структуру кредитної емісії вважають у край нерациональною через переважання кредитів уряду.

Процентну політику реалізують, встановлюючи й змінюючи офіційну відсоткову ставку, за якою центральний банк надає кредити комерційним банкам і уряду.

Національний банк України встановлює кілька офіційних відсоткових ставок:

- *облікову* — ставку редисконтування, за якою центральні банки переобліковують комерційні векселі, доти обліковані комерційними банками. Через те, що вексельний обіг в Україні нерозвинений, облікова ставка має індикативний характер;
- *ломбардну* — ставку за кредитами, що їх НБУ надає під забезпечення облігаціями внутрішньої державної позики;
- *рефінансування* — ставку, за якою надають кредити через кредитні аукціони НБУ.

Регулюючи рівень офіційних відсоткових ставок, НБУ впливає на збільшення або зменшення попиту комерційних банків на кредит, а зрештою — і на обсяг грошової маси в обігу.

З 1995 р. НБУ з метою регулювання грошової маси в обігу почав вдаватися до операцій на відкритому ринку — інструменту грошово-кредитної політики, що дуже широко використовується у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Операції на відкритому ринку — це офіційні операції центрального банку, що мають на меті купівлю-продаж цінних паперів з високим ступенем ліквідності, які користуються підвищеним попитом за незначних коливань курсу.

Механізм використання центральним банком операцій на відкритому ринку як інструменту грошово-кредитної політики такий: коли центральний банк купує цінні папери у комерційних банків, на кореспондентські рахунки банків надходять відповідні суми, а отже, з’являється можливість розширювати активні операції, що зрештою збільшує грошову масу в обігу. Коли центральний банк продає комерційним банкам цінні папери, відповідні кошти списуються з кореспондентських рахунків банків, що зменшує грошову масу в обігу.

Об'єктом угод на відкритому ринку виступають, як правило, державні цінні папери (державні облигації, казначейські бони), а в країнах з розвинутою ринковою економікою це можуть бути й окремі комерційні векселі та банківські акцепти. В Україні об'єктом угод є облигації внутрішньої державної позики.

До 1996 р. НБУ проводив операції з ОВДП через аукціони, а з кінця 1996 р. почав застосовувати метод фінансування комерційних банків через проведення операцій РЕПО.

Операція РЕПО — це операція з цінними паперами, що ґрунтується на угоді між НБУ та комерційним банком про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний термін із зобов'язанням зворотної купівлі-продажу у визначений термін або на вимогу однієї із сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Операції РЕПО здійснюються на позабіржовому ринку з метою підтримання на певному рівні ліквідності комерційних банків. Учасниками таких операцій можуть бути всі без винятку комерційні банки, які мають ліцензію на здійснення операцій з державними цінними паперами.

Отже, учасниками угоди виступають, з одного боку, комерційний банк, а з іншого — НБУ. Неодмінна умова такої угоди полягає в тому, що обидві сторони мають бути власниками державних цінних паперів — об'єкта угоди.

НБУ застосовує звичайно як пряме РЕПО, так і зворотне. Коли банківська система в межах установлених основних монетарних параметрів потребує підтримки ліквідності, НБУ через комерційні банки здійснює операції *прямого РЕПО*, тобто на підставі генеральної угоди купує в комерційних банків (або в одного банку) державні цінні папери (ОВДП) на певний період з умовою зворотного викупу їх комерційними банками (чи одним банком) у визначений термін. У такий спосіб НБУ випускає в обіг додатковий обсяг платіжних засобів і підтримує ліквідність банківської системи.

Якщо грошова маса в обігу зростає значно вищими темпами, ніж це передбачено основними монетарними параметрами, і накопичується надлишкова ліквідність банківської системи, НБУ застосовує механізм *зворотного РЕПО* — на підставі генеральної угоди продає комерційним банкам зі свого портфеля державні цінні папери на відповідний період за умови викупу їх у визначений термін. У такому разі НБУ вилучає з обігу надлишкову грошову масу через регулювання ліквідності банківської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Закон* України “Про підприємництво” від 26.02.91, № 785/ XII-ВР.
2. *Закон* України “Про банк і банківську діяльність” від 20.03.91, № 872-XII.
3. *Закон* України “Про підприємництво в Україні” від 27.03.91, № 887-XII.
4. *Закон* України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.91, № 959-XII.
5. *Закон* України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.91, № 1202/ XII.
6. *Закон* України “Про інвестиційну діяльність” від 18.09.91, № 1560-XII.
7. *Закон* України “Про господарські товариства” від 19.09.91, № 1576-XII.
8. *Закон* України “Про банкрутство” від 14.05.92, № 2343-XII.
9. *Закон* України “Про заставу” від 02.10.92, № 2654-XII.
10. *Закон* України “Про лізинг” від 16.12.97, № 723/97-XII.
11. *Закон* України “Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” від 10.12.97, № 710/97-XII.
12. *Про порядок* ведення банками операцій з векселями: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 25.02.93, № 22001/85.
13. *Правила* проведення кредитних аукціонів по продажу кредитів Національним банком України: Лист НБУ від 20.05.94, № 97.
14. *Про організацію* емісійно-касової роботи в установах банків України: Інструкція № 1. Затв. постановою Правління НБУ від 07.07.94, № 129.
15. *Про кредитування*: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 28.09.95, № 246.
16. *Про порядок* рефінансування Національним банком України комерційних банків під забезпечення державних цінних паперів: Тимчасове положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 28.09.95, № 246.
17. *Про порядок* здійснення консорціумного кредитування: Положення НБУ від 21.02.96, № 37.

18. *Тимчасовий* порядок формування комерційними банками фонду страхування вкладів фізичних осіб за рахунок придбання ними державних цінних паперів та передачі на зберігання Національному банку України. Затв. постановою Правління НБУ від 01.07.96, № 125.
19. *Про порядок* формування банківською системою України обов'язкових резервів: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 26.12.96, № 333.
20. *Про впровадження* пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 24.02.97, № 37.
21. *Рекомендації* щодо оцінки фінансового стану та визначення класу позичальника. Затв. постановою Правління НБУ від 29.09.97, № 323.
22. *Порядок* ведення касових операцій у народному господарстві України. Затв. постановою Правління НБУ від 13.10.97, № 334.
23. *Про організацію* роботи з готівкового обігу установами банків України: Інструкція № 4. Затв. постановою Правління НБУ від 13.10.97, № 335.
24. *Про порядок* відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті: Інструкція № 3. Затв. постановою Правління НБУ від 04.02.98, № 36.
25. *Про застосування* Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 04.02.98, № 38.
26. *Про порядок* формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 27.03.98, № 122.
27. *Інструкція* про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків. Затв. постановою Правління НБУ від 14.04.98, № 141.
28. *Про порядок* видачі ліцензій банкам на здійснення банківських операцій: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 06.05.98, № 181.
29. *Правила* здійснення депозитних операцій для банківських депозитів. Затв. постановою Правління НБУ від 30.06.98, № 242.
30. *Про порядок* створення і реєстрації комерційних банків: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 21.07.98, № 281.

31. *Про безготівкові* розрахунки в господарському обороті України: Інструкція № 7. Затв. постановою Правління НБУ від 02.08.98, № 204.
32. *Про міжбанківські* розрахунки в Україні: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 08.10.98, № 414.
33. *Банки и банковские операции: Учебник для вузов* / Под. ред. проф. Е. Ф. Жукова.— М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997.— 471 с.
34. *Банківська* енциклопедія / За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза.— К.: Ельтон, 1993.— 328 с.
35. *Банковское дело: Справ. пособие* / Под ред. Ю. А. Бабичевой.— М.: Экономика, 1994.— 396 с.
36. *Банковское дело: Учебник* / Под ред. проф. В. И. Колесникова, проф. Л. П. Кроливецкой.— М.: Финансы и статистика, 1995.— 480 с.
37. *Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика* / Э. Долан и др.— М.; Л.: Профмино, 1991.— 448 с.
38. *Коммерческие банки* / Э. Роде и др.— М.: Прогресс, 1983.
39. *Кох Т.* Управление банком. В 5 т.— Уфа: Спектр, 1993.
40. *Основы* банковского дела / Под ред. А. Н. Мороза.— К.: Либра, 1994.— 330 с.
41. *Савлук М. І., Мороз А. М., Коряк А. А.* Вступ до банківської справи.— К.: Либра, 1998.— 347 с.
42. *Усоскин В. М.* Современный коммерческий банк: управление и операции.— М.: Все для вас, 1993.— 320 с.
43. *Ширинская Е. Б.* Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт.— М.: Финансы и статистика, 1993.— 144 с.

ЗМІСТ

Вступ	3
<i>Лекція 1.</i> Банківська система України	4
<i>Лекція 2.</i> Організація діяльності та формування капіталу комерційного банку	14
<i>Лекція 3.</i> Організація комерційними банками розрахунків у народному господарстві	26
<i>Лекція 4.</i> Основи організації банківського кредитування	46
<i>Лекція 5.</i> Інвестиційна діяльність комерційних банків	60
<i>Лекція 6.</i> Послуги комерційних банків	66
<i>Лекція 7.</i> Національний банк України та його операції	78
Список використаної та рекомендованої літератури	103

The proposed course of lectures examines the principles of composition and contemporary structure of Ukrainian banking system, the scheme of establishment and organisation of commercial banks activity.

A great deal of attention is paid to the characteristic of organisation of ready cash and clearing settlements in national economy, mechanism of bank clearing and elements of investment activity of banks. The main services, provided by banks are elucidated.

The place and the role of National bank of Ukraine in contemporary bank system is specified, basic operations of NBU that result from its functions as a central bank are examined.

Intended for students of higher educational institutions.

Навчальне видання
Остапишин Тетяна Петрівна
ОСНОВИ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
Курс лекцій

Educational edition
Ostapushyn, Tetyana P.
ESSENTIALS OF BANKING
A course of lectures

Редактор *Л. В. Логвиненко*
Коректори: *А. А. Тютюнник, В. І. Чумак*
Комп'ютерна верстка *Н. С. Лопач*
Оформлення обкладинки *Я. С. Уласік*

Підп. до друку 20.09.01. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,5. Обл.-вид. арк. 8,3. Тираж 000 пр. Зам. №

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП